MÜTEFEKKİR
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
AKSARAY UNIVERSITY JOURNAL of THE FACULTY of THEOLOGY
e-ISSN: 2148-8134 • cilt / volume: 13 • sayı / issue: 25 • Haziran / June 2026 • 20-41

Mâtürîdî'de Kavram Tahlili: Bağy Kavramı Örneği

Ali KAYA
Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Aksaray/Türkiye, alikaya@aksaray.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-3481-9324, doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871136

Araştırma Makalesi

Süreç
Geliş Tarihi: 25.01.2026
Kabul Tarihi: 02.04.2026
Yayın Tarihi: 16.06.2026

Hakem Değerlendirmesi:
Bu makale, en az iki dış hakem/çift taraflı kör hakem tarafından incelenmiştir.
Benzerlik taraması:
Bu makale iThenticate ile taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
Etik Beyan:
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.
Tarafsızlık:
Yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır.
Finansman:
Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.
Çıkar Çatışması:
Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.
Yazar Katkı Oranı:
Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.
Yapay Zekâ Beyanı:
Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.

Öz

Mâtürîdî'nin günümüze intikal eden *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseri, İslami ilimlere dair kıymetli bilgileri içeren hacimli bir tefsirdir. Müfessir, Kur'ân âyetlerini tefsir etme sürecinde Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn neslinden aktarılan rivayetleri dikkate almakla birlikte, aklî istidlallere ve lügavî tahlillere de önemli ölçüde başvurmuştur. Bu çalışma, Mâtürîdî'nin kelime ve kavramları analiz etme yöntemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada nitel yöntemlerden doküman/metin analizi tekniği esas alınmış; bu doğrultuda *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* taranarak müfessirin kavramları hangi yöntemlerle tahlil ve tefsir ettiği üzerinde durulmuştur. İnceleme sonucunda, Mâtürîdî'nin, ayetlerin doğru anlaşılabilmesi için kelime ve kavramların türediği kökleri, asıl anlamlarını, yakın anlamlı kelimeler arasındaki ortak ve farklı yönleri ile zıt anlamlı kelimeleri belirlemeye yönelik yöntemler kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu süreçte, kendinden önceki tefsir ve dil âlimlerinin görüşlerinden sıklıkla yararlandığı görülmüştür. Çalışmanın ikinci kısmında, Mâtürîdî'nin kavramları tahlil etme yöntemi, *bağy* kavramı özelinde incelenmiştir. Bu çerçevede öncelikle söz konusu kavramın etimolojik yapısı ele alınarak ifade ettiği temel anlamlar ortaya konmuş; ardından müfessirin Kur'ân bütünlüğünde bu kavramı nasıl tahlil edip anlamlandırdığı belirlenmiştir. Netice olarak Mâtürîdî'nin *bağy* kavramını, diğer kavramlarda olduğu gibi geçtiği her yerde müstakil ve tafsilatlı bir incelemeye tabi tutmak yerine, yalnızca ilgili ayetin sahih bir şekilde anlaşılması için gerekli gördüğü ölçüde ele aldığı müşahede edilmiştir. Bu doğrultuda, kavramın asıl anlamı, bağlam içinde kazandığı anlamlar ve yakın anlamlı kelimelerle ilişkisini ortaya koymanın yanı sıra, Kur'ân bütünlüğünde yedi farklı manada yorumlandığı görülmüştür.

Anahtar Terimler: Tefsir, Kur'ân, Mâtürîdî, Kavram Tahlili, Bağy.

Atıf
Kaya, Ali. "Mâtürîdî'de Kavram Tahlili: Bağy Kavramı Örneği". *mütefekkir* 13/25 (2026), 20-41 https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871136.

Bu eser Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International lisansı altında lisanslanmıştır.

Conceptual Analysıs In al-Māturīdī: The Case Of The Concept Of Baghy

Ali KAYA
Associate Professor, Aksaray University, Faculty of Theology, Aksaray, Türkiye, alİkaya@aksaray.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-3481-9324,
doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871136

Research Article

History
Received: 25.01.2026
Accepted: 02.04.2026
Published: 16.06.2026

Referee Assessment:
This article has been reviewed by at least two external reviewers/double-blind reviewers.
Plagiarism:
This article has been scanned with iThenticate and verified to be free of plagiarism.
Ethical Statement:
This study was prepared in accordance with scientific and ethical principles.
Impartiality:
The author has not been involved in any stage of the article evaluation and publication process; the peer review process has been completed in accordance with the principles of scientific impartiality.
Funding:
The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.
Competing Interests:
The author declares that have no competing interests.
Author Contribution Ratio:
The study was conducted by a single author.
Artificial Intelligence Statement:
Artificial intelligence tools were not used in the preparation of this study.

Abstract

al-Māturīdī's extant work, *Ta'wīlāt al-Qur'ān*, is a voluminous tafsīr containing valuable information regarding Islamic sciences. In the process of interpreting Qur'ānic verses, while the mufassir takes into account the narrations transmitted from the Prophet, the *Sahaba*, and the *Tabi'un*, he also significantly employs rational inferences and linguistic analyses. This study aims to reveal al-Māturīdī's method of analyzing words and concepts. The research adopts the document/textual analysis technique. *Ta'wīlāt al-Qur'ān* was examined to focus on the methods by which the mufassir analyzed and interpreted concepts. As a result of the examination, it was determined that al-Māturīdī utilized methods that aim to identify the roots from which words and concepts are derived, their primary meanings, the common and diverging aspects between near-synonyms, and antonyms, in order to ensure the correct understanding of the verses. Furthermore, it was observed that he frequently benefited from the views of preceding tafsīr and language scholars during this process. In the second part of the study, al-Māturīdī's method of analyzing concepts was examined specifically through the concept of *baghy*. To accomplish this, first, the etymological structure of the concept in question was addressed to set forth the basic meanings it conveys; subsequently, how the mufassir analyzed and interpreted this concept within the integrity of the Qur'ān was determined. As a result, it was observed that al-Māturīdī, as with other concepts, did not subject the concept of *baghy* to an independent and detailed examination wherever it occurred, but rather addressed it only to the extent he deemed necessary for the sound understanding of the relevant verse. In this regard, besides revealing the concept's primary meaning, the meanings it acquires within the context, and its relationship with near-synonyms, it was seen that it was interpreted in seven different meanings within the integrity of the Qur'ān.

Keywords: Tafsīr, Qur'ān, al-Māturīdī, Conceptual Analysis, Baghy.

Cite as
Kaya, Ali. "Mâtürîdî'de Kavram Tahlili: Bağy Kavramı Örneği". m*ütefekkir* *13*/25 (2026), 20-41 https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871136.

Giriş

Mâtürîdîliğin kurucusu kabul edilen, müfessir ve fakih kimliğiyle öne çıkan Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseri,[1] dirâyet yöntemine göre kaleme alınmış ilk tefsirlerden biri sayılmaktadır. Bu eser, müfessirin günümüze ulaşan en hacimli çalışmasıdır. Başta tefsir olmak üzere kelâm, fıkıh ve mezhepler tarihi gibi İslâmî ilimlere ilişkin kıymetli bilgiler içermektedir.[2]

Mâtürîdî'nin tefsir yöntemi, temelde birbirini tamamlayan iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi, olaylara şahit olan ve âyetlerin hangi meseleler üzerine indiğini bilen sahabeye mahsus 'tefsir' yöntemidir. Ayetlerin iniş ortamını bizzat görmeleri ve o şartlarda yaşamaları nedeniyle onların ayetleri tefsir etmeleri daha önemlidir, aynı zamanda âyetlere yönelik açıklamaları Allah'ın murâdını ortaya koyar. İkincisi, fakihlere ait olan 'te'vîl' yöntemidir. Te'vîl, sözü, yönelebileceği (taşıyabileceği) muhtemel anlamlardan birine yöneltmektir.[3] *Te'vîlâtü'l-Kurân*'ın ağırlıklı bölümünü, bu ikinci kısımda yer alan yorumlar oluşturmaktadır.[4] Ancak Mâtürîdî'nin te'vîl faaliyetini fakihlere tahsis eden yaklaşımı, "yeterli donanıma sahip olmayan kimselerin Kur'ân'a dair görüş beyan etmesinin önüne geçmek gibi bir gaye taşıdığı"[5] ifade edilebilir. Biraz daha izah etmek gerekirse, Mâtürîdî'nin âyetleri tefsir ederken takip ettiği usulü Hz. Peygamber, sahabe ve tabiînden gelen rivayetler, Kur'ân'ı Kur'ân'la açıklama, filolojik izahlar, sebeb-i nüzûl ve dirâyet şeklinde sıralamak mümkündür.[6]

Mâtürîdî, Kur'ân'ın tefsir sürecinde âyetlerin doğru anlaşılabilmesi için gerekli gördüğü durumlarda kelimelerin tahliline özel bir önem atfetmiştir. Bu bağlamda, ihtiyaç hasıl oldukça, anlamaya çalıştığı ayetteki odak kelimelerin iştikakı, asıl anlamları, zıt anlamlı karşılıklarının açıklanması ve yakın anlamlı kelimeler arasındaki ortak ve farklı yönlerin belirlenmesi gibi hususlara değinmiştir. Kavramlar, geçtiği her yerde aynı anlamı taşımamaktadır, aksine içinde yer aldığı ayetlerde farklı manalara gelmektedir. Bu hususun gözden kaçırılması, ayetlerin vermek istediği mesajın yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır. *Bağy*, bulunduğu siyakta farklı anlamlar ifade eden ve özellikle bazı ayetlerde siyasi içerikle kullanılan Kur'ân kavramlarından biridir. Bu çok anlamlı yapısı, *bağy* kavramını, Mâtürîdî'nin kavramları tahlil etme yöntemini ortaya koymaya elverişli bir örnek olarak incelemeye imkân sağlamaktadır.

Son yıllarda Mâtürîdî'nin tefsir yöntemine ilişkin dikkate değer sayıda çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* bağlamında belirli konu ve kavramlara yönelik çeşitli tezler[7] ve makaleler[8] hazırlanmış olsa da Mâtürîdî'nin kavramları analiz etme yöntemini doğrudan ele alan

---

1 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* thk. Bekir Topaloğlu vd. (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005).

2 Rüstem Can, *Taberî ve Maturîdî Tefsirlerinin Bağlam Açısından Mukayesesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 36.

3 Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/3-4.

4 İsmail Çalışkan, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 193.

5 Veysel Gengil, "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meslesi", *Diyanet İlmi Dergi* 55/3 (2019), 810-811.

6 İsmail Çalışkan, "Tefsirde Mâturîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâturîdî ve Te'vîlâtu'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 84. Ayrıca bk. Murat Sülün, Tefsir ve Otoriteleri (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 114-119.

7 Örnek kabilinden bk. Talip Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003); Ömer Faruk Bilgin, *el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); Ali Karataş, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010); Hanefi Şola, *İmâm Mâtürîdî'nin Din-Şeriat İlişkisi Bağlamında Toplumsal Düzen ve Hukuk İle İlgili Âyetlere Yaklaşımı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Harun Abacı, *Kur'an'ına Mâtürîdî Yorumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020); Ramazan Bahça, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre Dua* (Gaziantep: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

8 Örnek kabilinden bk. Enes Büyük, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vilât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 213-232; Ali Karataş, "Rivayet ve Dirayet Kaynakları Açısından Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı", *EKEV Akademi Dergisi* 15/47 (2010), 161-174; Murat Sülün, "İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'an Adlı Eseri-Genel Bir Bakış-" *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 59-74; Recep Önal, "İmam Mâtürîdî Teolojisinden Semantik Analizler: 'Din, Şeriat, Hak Din ve İslâm' Kavramları Örneği", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015)61-78; Hadiye Ünsal, "İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l- Kur'ân'ında Cihad ve Kitâl Âyetlerinin Yorumu", *Eskiyeni: Sosyal Bilimler Dergisi* 40 (2020), 259-281; Yusuf Ağkuş, "İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a Yaklaşımı", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 22/1 (2022),467-489; Ahmed Hazim al-Qassab, "İmam Maturîdî'de Luğavî Deliller", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 2/1 (2018), 85-91.

müstakil bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu makalede, nitel araştırma yöntemlerinden olan metin/doküman analiz tekniği esas alınarak öncelikle Mâtürîdî'nin tefsiri taranmış ve onun genel itibariyle kavramları analiz etme usulü ortaya konulmuştur. Makalenin ikinci bölümünde ise *bağy* kavramının *Te'vîlâtü'l-Kurân'*da nasıl tahlil edilip yorumlandığı meselesi ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

1. Bağy Kavramının Etimolojik Yapısı Başlık

B-ğ-y (بغى) kökünde "haddi aşmak/ileri gitmek, zulmetmek ve tasallut etmek, haktan ayrılmak ve kanunun dışına çıkmak, yağmur şiddetlenmek, yalan söylemek, yara şişip büyümek, istemek, birisi için bir şey istemek, (kadın) zina etmek, haset etmek" anlamları vardır.[9] Bu kökün asıl/temel anlamıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. İbn Fâris (öl. 395/1004), *b-ğ-y* kökünün "bir şeyi istemek" ve "bir tür fesâd (bozulma, itidalin dışına çıkma)" şeklinde iki temel anlama sahip olduğunu belirtmiş; ilk anlamla ilgili olarak *begaytü'ş-şey'e* (şunu/şeyi istedim) ve *ebgaytüke'ş-şey'e* (senin için şunu/şeyi istedim) cümlelerine yer vermiştir.[10] Diğer anlama ilişkin *bega'l-cürhu* (yara şişti ve büyüyüp genişledi) ifadesini zikretmiştir. Ayrıca bu kökte mevcut olan "(kadın) zina etmek, haddi aşmak, zulmetmek ve tasallut etmek, yağmur şiddetlenmek" gibi manaların da bu ikinci anlamla ilgili olduğunu belirtmiştir.[11]

Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009) *bağy*ın, "üstünlük kurarak hakkı olmayan bir şeyi ısrarla/aşırı bir şekilde istemek" anlamına geldiğini belirttikten sonra bu kavramın, Arap dilindeki asıl anlamının "şiddetli bir şekilde istemek" (*şiddetü't-talebi*) olduğunu vurgulamıştır.[12] Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *bağy* kavramının kök anlamına dair ortaya koyduğu görüşler, Askerî'nin konuyla ilgili tespitleriyle benzerlik arz etmektedir. İsfahânî, *bağy*ın asıl anlamının "istenilen ve aranan bir şeyde, iktisadı (orta yolu) aşmayı talep etmek" olduğunu belirtmiş; ilaveten bu istekte bazen kemiyet/miktar bazen de keyfiyetin/sıfat hesaba katıldığını vurgulamıştır. Buna göre *begaytü'ş-şey'e* cümlesi "gerekli olandan daha fazlasını istemek" anlamını ifade etmektedir.[13] Ayrıca "yaranın kötüleşmesi konusunda sınırı aşması" (*bega'l-curhu*), "kadının, kendisine ait olmayan şeye uzanarak haddi açması" (*begati'l-mer'etu bigâen*=kadı zina etti), "gökten ihtiyaç sınırını aşan yağmur yağması" (*begati's-semâu)*, "kişinin kendisine ait olmayan bir konuma geçerek haddi açması (*begâ*)" gibi eylemler de *bağy* kelimesiyle anlatılmıştır.[14]

Bağy kavramı bağlamına ve nesnesine bağlı olarak memdûh (iyi) ve mezmûm (kötü) içerikle kullanılmaktadır. Kur'ân'da da birçok âyette olumsuz anlamda geçtiği[15] görülmektedir.[16] *B-ğ-y* kökünün ifti'âl formu olan *ibtegâ-ibtigâ* kelimesi "istemede tüm gayretini göstermek" anlamını ifade eder. İstenilen şey iyi/olumlu ise *ibtigâ* olumlu bir muhtevayla kullanılmaktadır. Kur'ân'da da bunun örnekleri[17] bulunmaktadır.[18] Bu kökün İnfi'âl babındaki formu olan *inbegâ* fiili ise "uygun/münasip, layık ve gerekli olmak" manasına gelir.[19]

---

9 Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-'ayn,* thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), "bğy", 1/153-154; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd, *Cemheratu'l-luga,* thk. Remzî Munîr Be'albekî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), "bğy", 1/370-371, 2/1025; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn – Muhammed Alî en-Neccâr (Kahire: ed-Dâru'l-Mışriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1964), "bğy", 8/209-213; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1979), "bğy", 1/271-272; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şıhâh,* thk. Aḥmed Abdulgafâr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1984), "bğy", 6/2281-2283; Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi garîbi'l-Kur'ân,* thk. Mukammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), "bğy", 55-56.

10 İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luga,* "bğy", 1/271.

11 İbn Fâris *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*, "bğy", 1/272. Ayrıca bk. Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye,* thk. Muhammed İbrâhîm Selîm (Kahire: Dâru'l-İlim ve's-Sekâfe, 1997), "bağy", 232.

12 Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye,* "bağy", 232.

13 Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât,* "bğy", 55. İsfahânî, Tevbe 9/47 ve 48. âyetlerde geçen *b-ğ-y* kökünün böyle bir muhtevayla kullanıldığına dikkat çekmiştir. bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât,* "bğy", 55.

14 Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât,* "bğy", 55-56. Son yıllarda yapılan bir çalışmada da *b-ğ-y* kökünün asıl anlamının "(bir şeyi) aşırı/şiddetli şekilde istemek" (*et-talebü'ş-şedîd* ve *el-irâde el-ekîde*) olduğu belirtilmiştir. bk. Hasen el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Merkezu Nesri Âsâri el-Allâme el-Mustafavî, 2009), "bğy", 1/334.

15 bk. eş-Şûrâ 42/42; Yûnus 10/23; el-Hac 22/60; el-Kasas 28/76; el-Hucurât 49/9.

16 Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât,* "bğy", 55.

17 bk. el-İsrâ 17/28; el-Leyl 92/20.

18 Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât,* "bğy", 56.

19 İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luga,* "bğy", 1/271; Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât,* "bğy", 56.

Netice olarak sözlüklerde *bağy* kavramına ilişkin verilen anlamlar incelendiğinde, özellikle "haddi aşma" ve "sınırı geçme" boyutunun öne çıktığı görülmektedir. Biraz daha izah etmek gerekirse, söz konusu kavramın temel anlamlarının "istemek" ve "fesâd" olduğu; bu anlamlardan türeyen diğer kullanım ve anlamlarda ise ortak bir unsur olarak "gereğinden fazlalık", "aşırılık" ve "sınırı geçmek" durumlarının belirginleştiği ifade edilebilir.

B-ğ-y kökü Kur'ân'da fiil ve isim formlarıyla 90 âyette olmak üzere toplam 96 defa geçmiştir. Biraz daha detaylandırmak gerekirse bu kök, 26 âyette sülâsî *begâ* (بغى) fiilinin çeşitli çekimleriyle, 13 âyette mastar-isim olan *bağy* (بغي) şeklinde, 3 âyette ise sülâsî ismi fâil kalıbı olan *bâğin* (باغٍ) olarak kullanılmıştır. *B-ğ-y* kökünün Kur'ân'da en yoğun biçimde geçtiği yapı ise 48 âyette farklı formlarıyla yer alan ifti'âl kalıbındaki *ibtegâ* (ابتغى) fiilidir. Ayrıca bu kök, 6 âyette infi'âl (*inbegâ*-انبغى) kalıbında geçmektedir. Bu dağılım, *bağy*ın Kur'ân'da zengin bir kullanım ağına sahip olduğunu göstermektedir.[20]

Vücûh ve nezâir türü klasik kaynaklarda, *bağy* kavramının, Kur'ân'da bulunduğu siyakta ihtiva ettiği manalar belirlenmiştir. Bu doğrultuda, ilgili kitaplarda *bağy* kelimesinin "zulüm, masiyet (günah), haset, zina, istemek" olmak üzere Kur'ân'da beş farklı anlamda kullanıldığı belirtilmiştir.[21] Bununla birlikte son yıllarda yapılan bazı çalışmaları dikkate alarak bu kavramın kullanıldığı yere ve nesnesine göre Kur'ân'da istemek, aramak ve arzu etmek,[22] haddi aşmak, sınırı geçmek ve haksızlık etmek,[23] taşkınlık yapmak, büyüklük taslamak,[24] zulüm ve haksızlık etmek,[25] hakka tecavüz etmek ve saldırmak,[26] uygun/münasip ve gerekli olmak,[27] kıskanmak,[28] zina etmek[29] gibi anlamlarda kullanıldığını söylemek mümkündür.[30]

Bağy kavramı sözlük anlamında olduğu gibi Kur'ân'da da içinde bulunduğu âyetlerin konusu ve muhatabına bağlı olarak olumlu ve olumsuz muhtevasıyla kullanılmış;[31] ayrıca bulunduğu siyakta bazı kavram ve kelimelerle de irtibatlı bir şekilde zikredilmiştir. Özellikle olumsuz anlamda kullanıldığı âyetlerde *küfr*,[32] *'adüvv*/*'udvân*,[33] *ism* ve *fevâhiş*/*fahşâ*,[34] *münker*,[35] *fesâd*,[36] *zulüm*[37] gibi kavramların *bağy* kavramının anlam alanını oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca aynı bağlamda geçmemekle birlikte

---

20 Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâẓi'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987), "bğy", 131-132.

21 Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* thk. Hâtim Sâlih eḍ-Dâmin (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2011), 174-175; Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-neẓâr li-elfâẓi kitâbillehi'l-ʿazîz,* thk. Muhammed Hasan Ebü'l-'Azm ez-Zefîtî (Kahire: Vizâratu'l-Evkâf, 1995), 1/174-175; Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. el-Cevzî, *Nüzhetü'l-aʿyüni'n-nevâẓir fî ʿilmi'l-vücûh ve'n-Nezâir,* thk. Muhammed Abdulkerîm Kâẓım er-Râdî (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1984), 191-192; Mecdüddîn Muhammed b. Yakub el-Fîrâzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l-azîz,* thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Lecnetü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1973), 2/262-263.

22 el-Bakara 2/187, 198, 207; el-Ahzâb 33/51; el-İsrâ 17/12, 28, 42, 57 110; Âl-i İmrân 3/7, 83, 85, 99; el-Mâide 5/5, 35, 50; el-En'âm 6/35, 114, 164; el-A'râf 7/45, 86, 140; et-Tevbe 9/47-48; en-Nisâ 4/24, 34,94,104, 114, 139; er-Ra'd 13/17, 22; er-Rûm 30/23, 46; el-Hadîd 57/27; el-Mümtehine, 60/1; el-Leyl 92/20; el-Kasas 28/55, 73, 77; el-Ankebût, 29/17; el-Cum'a 62/10; en-Nûr, 24/33; el-Fetih 48/29; el-Haşr 59/8; el- et-Tahrîm 66/1; el-Müzzemmil 73/20; en-Nahl 16/14; Fâtır 35/12; el-Câsiye 45/12; Yûsuf 12/65; el-Kehf 18/64, 108; Hûd 11/19; İbrâhim 14/3.

23 el-Mü'minûn 23/7; eş-Şûrâ 42/27; el-Meâric 70/31; er-Rahmân 55/20.

24 el-Kasas 28/76; eş-Şûrâ 42/42; Yûnus 10/23; el-Kasas 28/77.

25 Sâd 38/22, 24.

26 el-Hucurât 49/9; el-Hac 22/60; eş-Şûrâ 42/39.

27 Yâsîn 36/69; Meryem 19/92; Yâsin 36/40; Sâd 38/35; el-Furkân 25/18; eş-Şuarâ 26/211.

28 el-Bakara 2/90, 213; Âl-i İmrân 3/19; el-Câsiye 45/17; Yûnus 10/90; eş-Şûrâ 42/14.

29 en-Nûr 24/33; Meryem 19/20, 28.

30 Hasan İzzeddîn el-Cemel, *Mu'cem ve tefsîr lugavî li-kelimâti'l-Kurʾân,* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2003), 1/203-205; Ahmed Muhtâr Umer, *el-Muʿcemu'l-mevsûʿî li elfâzi'l-Kurʾâni'l-Kerîm ve kırâetihî* (Riyad: Müessesetü Sütûri'l-Ma'rife, 2002), 98-99; İsmail Sami Arslantürk, *Kur'an'da Bağy Kavramı* (Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 10-13.

31 Geniş bilgi için bk. Arslantürk, *Kur'an'da Bağy Kavramı,* 23-95.

32 el-Bakara 2/90; Âl-i İmrân 3/19.

33 el-Bakara 2/173; el-En'âm 6/145; Yûnus 10/90; en-Nahl 16/90; el-Mü'minûn 23/7; el-Me'âric 70/31.

34 el-A'râf 7/33; en-Nahl 16/90.

35 en-Nahl 16/90.

36 el-Kasas 28/77.

37 et-Tevbe 9/47.

"üstünlük kurmak ve büyüklenmek" anlamını ifade ettiği yerlerde *'alâ* fiili[38] ve "isyanda haddi aşmak"[39] manasına gelen *tuğyân*[40] kelimeleri de *bağy* kavramıyla anlam benzerliğine sahiptir.

2. Genel Olarak Mâtürîdî'de Kavram Tahlili

Kur'ân'ın doğru ve sahih bir biçimde anlaşılabilmesi, âyetlerde geçen kelimelerin temel/kök anlamlarıyla birlikte, yer aldıkları siyakta ifade ettikleri anlamların tespiti, ayrıca bu kelimelerin yakın ve karşıt anlamlılarının belirlenmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, erken dönemden itibaren müfessirlerin söz konusu hususa özel bir önem atfettikleri; âyetlerin tefsirine geçmeden önce ilgili kelime ve kavramların semantik ve etimolojik tahlilini yaptıkları görülmektedir. Bu yaklaşımın, Mâtürîdî tarafından da sürdürüldüğü dikkat çekmektedir. Bu çerçevede müfessir, âyetleri tefsir ederken kelimelerin türetildikleri kökler, asıl/temel anlamları, yakın anlamlı kelimeler ile bunlar arasındaki ortak ve farklı noktalar, karşıt anlamlı kelimeler gibi dilsel unsurları ele almakta; ayrıca ilgili kelimelerin anlamlarına ilişkin sık sık önceki dönem âlimlerin görüşlerine atıfta bulunmaktadır.

Yaptığımız inceleme ve taramalar, Mâtürîdî'nin, mevcut tertibe göre kelimelerin ilk defa geçtiği âyetlerin tefsirini yaparken, bahsi geçen kelimelerin her zaman etimolojik tahlillerine yer vermediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Bakara 2/2. âyette yer alan *takvâ/müttakîn* kavramının kökenine, anlamına ve başka kelimelerle olan ilişkisine herhangi bir açıklamayla temas etmemiştir.[41] Bu kavramın anlamı ve diğer kelimelerle olan anlam ilişkisine başka sûrelerin tefsiri sırasında yer vermiştir.[42] *Birr* kavramının kullanılışında da benzer bir durum vardır. Mevcut tertibe göre ilk defa zikredildiği Bakara 2/44. âyetin tefsirinde bu kelimenin kökü, anlamı ve başka kelimelerle olan anlam ilişkisine değinmemiş;[43] Bakara 2/177. âyette ise bu kavramı "gerçek manada itaat" şeklinde açıklamıştır.[44] Dolayısıyla *birr* kavramını, *takvâ* kavramında olduğu gibi Kur'ân'da ilk geçtiği yerde değil, ihtiyaç ve münasebet gerektikçe tahlil etmiştir.[45] Bu durum, Mâtürîdî'nin, âyetlerin doğru anlaşılması için zorunluluk arz eden durumlarda, kelime analizlerini sadece gerektiği ölçüde yaptığını gösteren bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Mâtürîdî'nin kelimeleri analiz etme yöntemini birkaç başlık altında incelemek mümkündür.

2.1. Kelimelerin İştikakından Bahsetmesi

Mâtürîdî bazı durumlarda, tefsir ettiği ayette geçen kelimelerin köklerini ve türetildikleri (iştikâk) sözcükleri belirterek asıl anlamlarını tespit etmektedir. Bu tür analizleri ifade ederken yer yer *iştikâk* ve *me'hûz* gibi sözcükleri kullandığı görülmektedir. Örneğin, Nisâ 4/51. âyette geçen *cibt* ve *tâğut* kelimeleriyle neyin/kimin kastedildiğine dair farklı görüşleri aktardıktan sonra, *tâğut* kelimesinin *tuğyân*dan türediğini (iştekka) belirtmiş ve "tuğyanda/azgınlıkta aşırıya giderek Allah'ı bırakıp kendisine ibadet edilmesini meşru gören herkes" için *tâğut* nitelemesinin yapıldığını ifade etmiştir.[46] Ayrıca Nûh 71/28'de geçen *tebâr* kelimesinin *tebr* sözcüğünden müştak olduğunu ve "kırılan her şey"e *tebr* dendiğini açıklamış;[47] Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, *rahmân* ve *rahîm* sözcüklerinin *rahmet* kelimesinden alındıklarını anlatırken *iştikâk* ve *ahz* sözcüklerini kullanmış[48] ve Beled 90/17. âyette geçen *tevâsâ* fiilinin de *vasiyyet* sözcüğünden alındığını (me'hûz) belirtmiştir.[49]

---

38 el-Mü'minûn 23/91; en-Neml 27/14; el-Kasas 28/4, 83; Sâd 38/75; ed-Duhân 44/19, 31. Mâtürîdî, Kasas 28/4. âyette geçen *'ala* fiilinin, bir kısım âlim tarafından *begâ* fiiliyle açıklandığını belirtmektedir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/8.

39 Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 304.

40 Örnek olarak bk. el-Alak 96/6; en-Nâzi'ât 79/37; el-Fecr 89/11.

41 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/31-32

42 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/139-140, 17/113-114.

43 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/115-116.

44 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/316.

45 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/113.

46 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/263-264. Âl-i İmrân 3/39'de geçen *Yahyâ* sözcüğüne ilişkin *kîle* kalıbını kullanarak bu kelimenin Yüce Allah'ın *Hayy* isminden türetildiğini (iştekka) söyleyenlerin bulunduğunu ifade etmiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/296.

47 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/148. Mücâdele 58/10. âyette geçen *necvâ* sözcüğünün türediği kökle ilgili ihtilaflara temas etmiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/46.

48 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/15.

49 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/216. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/228; 10/362.

2.2. Kelimelerin Asıl/Temel Anlamlarını Tespit Etmesi

Mâtürîdî âyetleri tefsir ederken yer yer söz konusu kelimelerin asıl anlamlarına dikkat çekmektedir. Kelimelerin asıl anlamlarını tespit bağlamında bazen *ma'nâ* ve *asl* kelimelerini kullanmakta, bazen de bu kelimelere başvurmadan ilgili kavramın asıl/temel anlamını belirlemektedir. Mesela Fâtiha sûresinin tefsirini yaparken *senâ* kelimesinin manasının (*ma'ne's-senâ*) "lütuf, şeref ve cömertlikle nitelemek" olduğunu ifade etmiş,[50] Nisâ 4/37. âyette geçen '*ibâdet*in asıl anlamını (*asluhâ*) "kulun/kişinin kendisini Allah'a kul yapması ve başkasını ona ortak koşmaması" şeklinde açıklamıştır.[51] Nahl 16/72'de geçen *hafede* sözcüğünün anlamıyla ilgili önce âlimlerin görüşlerini nakletmiş, daha sonra bu kelimenin anlamını hem *asl* kelimesini kullanarak hem de kullanmadan belirlemiştir.[52]

Mâtürîdî, bazen lafızların anlamlarına yoğunlaşarak *asl* ve *ma'nâ* sözcüklerini açıkça kullanmaya ihtiyaç duymaksızın ele aldığı kelimelerin temel anlamlarını ortaya koymaktadır. Nitekim Müzzemmil 73/8. âyette geçen *tebtîl* kelimesinin asıl anlamını "Yüce Allah'a yönelmek" (*fe't-tebtîlu hüve'l-inkitâ'u ilellâhi te'âlâ*) şeklinde açıklarken *hüve* zamirini tercih etmiştir.[53] Mâide 5/75'te yer alan *ifk (yü'fekûn)* kelimesinin "alıkoymak ve engellemek" anlamına geldiğini ifade eden Mâtürîdî, bu anlama ilişkin diğer kullanımlara da değinmiş ve konuya dair âlimlerin görüşlerine müracaat etmiştir.[54] Ayrıca A'râf 7/78. âyette geçen *cüsûm/câsimîn* kelimesine "ölmek" ve "yere yapışmak" anlamlarının verildiğini belirtmiş; bir kuş yere yapışıp kaldığında *ceseme't-tâiru* cümlesinin kullanıldığını ifade etmiştir.[55]

2.3. Yakın Anlamlı Kelimeleri Tahlil Etmesi

Mâtürîdî, kelimelerin anlamlarının belirlenmesi bağlamında, yeri geldikçe yakın anlamlı sözcüklerin köklerine, türedikleri kelimelere ve aralarındaki ortak ya da farklı yönlere temas etmektedir. Nitekim Şûrâ 42/11. âyette yer alan *fâtiru's-semâvâti ve'l-'ard* ifadesinin tefsiri sırasında *bedî'*, *hâlık* ve *fâtır* sözcüklerine dair yaptığı açıklamalar buna örnek teşkil etmektedir. Müfessir, söz konusu ifadeyi yorumlamadan önce, diğer sûrelerde bulunan benzer içerikli âyetlere[56] dikkat çekerek meseleye bütüncül yaklaşmıştır. Devamında Bâtınîlerin *bedî'*, *hâlık* ve *fâtır* kavramlarına ilişkin açıklamalarına yer vermiştir.[57] Mâtürîdî, değerlendirmesinin sonunda bu üç kavramın lafızları ile me'haz (kaynak, kök) ve iştikak bakımından birbirinden farklı olmakla birlikte, nihai olarak aynı anlamı ifade ettiklerine dikkat çekmiştir. Bu çerçevede *ibdâ'*, herhangi bir örneği bulunmaksızın bir şeyi inşa (var) etmek; *halk*, inşa ve takdir etmek anlamına gelir. Ancak Allah'ın dışında herhangi bir varlık için *hâlık* nitelemesinin kullanılması caiz değildir. Çünkü ilâhî kudretin dışında kalan bir varlık, görüp müşahede etmeden herhangi bir şeyi takdir edemez. *Fâtır* ise sanki *şakk* kökünden türemiş gibidir; çünkü Yüce Allah bir şeyi yarıp açar ve ondan başka şeyleri var eder. Sonuç olarak bu terimlerin tamamı "yaratmak" (*halk*) anlamını ihtiva eder. Bu fiili hakiki anlamda gerçekleştiren ise yalnızca Yüce Allah'tır.[58]

Birr ile *takvâ* kavramlarının benzer ve farklı yönleriyle ilgili yapılan tahlil ve açıklamaları da bu başlık altında değerlendirmek mümkündür. Mâtürîdî, *birr* kavramının geçtiği bazı âyetlerin tefsirinde, *takvâ* ve *birr* kavramlarının manalarına, ortak ve ayrışan yönlerine değinmiştir. Bu bağlamda Mücâdele 58/9. âyetin tefsirinde *birr*in "her türlü hayrı ifade eden" bir kavram olduğunu ve "insanların kendilerini ateşten korudukları şeye" de *takva* denildiğini belirtmiştir.[59] İnfitâr 82/13. âyetin tefsirinde ise *birr* kavramının "istenilen bir şeyi vermek" anlamına geldiğini, "istenilen şeyler"in ise Bakara 2/177. âyette

50 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/17.

51 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/216. Nahl 16/68. âyetin tefsirinde vahiy kavramının asıl anlamına ilişkin görüşleri zikretmiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/140-143.

52 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/152-153. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/356; 10/258; 14/243.

53 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/200-201. Hümeze 104/4-5. âyetlerde geçen *hutame* (hatm) sözcüğünün "kırmak" (*ve'l-hatmu hüve'l-kesru*) manasına geldiğini açıklamıştır. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/326.

54 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/282-283.

55 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/412. Ayrıca *afv* kelimesiyle ilgili bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/118.

56 Fâtır 35/1; el-En'âm 6/1, 101.

57 bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/170.

58 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/171. Mâtürîdî, Hümeze suresinin tefsirinde, *hümeze* ve *lümeze* kelimelerinin ortak ve farklı anlamlarına temas etmiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/323.

59 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/44.

açıklandığını ifade etmiş, ayrıca söz konusu âyette *birr* kelimesinin *takvâ*dan bağımsız olarak zikredildiği hallerde, kendisiyle *takvâ* kavramının delalet ettiği bir mananın kastedildiğini belirtmiştir. Bu çıkarımın temellendirilmesi bağlamında, ilgili âyette, *birr* kavramının Allah'a ve Ahiret Günü'ne iman esasına dayandığı bildirildikten sonra bütün bu zikredilen nitelikleri şahsında toplayan kişinin *muttaki* olarak adlandırıldığı hususuna dikkat çekmiştir.[60]

Mutaffifîn 83/22. âyetinin tefsirinde Mâtürîdî, *birr* kavramını *fücûr* ile ilişkisi bağlamında ele almış ve *birr*in, kendisinden istenen şeye bütün gücüyle karşılık veren ve yöneltilen davete icabet eden kimseyi ifade ettiğini belirtmiştir. Buna göre bir kimse, Allah'ın davet ettiği tevhide yönelip O'nun emirlerini yerine getirdiğinde ve yasaklarından uzak durduğunda *ebrâr* arasında yer alır. Aynı bağlamda müfessir, *birr* ve *takvâ* kavramlarının ortak ve farklı yönlerine de temas etmiştir. Mâtürîdî'ye göre *birr* kelimesi tek başına kullanıldığında ya sadece *takvâ* ya da hem *takvâ* hem de *iyilik* (birr) anlamlarını kapsar. Takvâ ise müstakil olarak zikredildiğinde *birr* anlamını içerir. Buna ek olarak iki kavram birlikte kullanıldığında ise *takvâ* bir manaya, *birr* de başka bir manaya delalet eder. Diğer taraftan *takvâ,* helake götüren durumlardan sakınmayı ve korunmayı ifade eder. Bu ise hem sözle hem de eylemle ilahî emir ve yasaklara uygun davranmayı gerektirir. Bu yönüyle *takvâ* aynı zamanda *birr*in anlamıyla da örtüşür. Ancak iki kavram bir arada geçtiğinde, *takvâ* haramlardan kaçınmayı; *birr* ise güzel şeyleri yapmayı ifade eder. [61]

2.4. Karşıt Anlamlı Kelimeleri Tahlil Etmesi

Mâtürîdî, bazı âyetlerin doğru anlaşılabilmesi için icap ettiğinde kelimelerin zıt anlamlılarını da dikkate alarak gerekli açıklamaları yapmakta, bu vesileyle anlamın belirginleşmesini sağlamaktadır. Nitekim Mutaffifîn 83/18. âyetin tefsirinde *ebrâr* kavramının *füccâr*ın karşıtı olarak kullanıldığını belirtmiş; devamında *füccâr*ı, "din gününü yalanlayanlar" şeklinde tanımlamış ve din gününü yalanlamanın da kâfirliğin ilk mertebesini oluşturduğunu ifade etmiştir. Böylece âyette geçen *füccâr* ile "kâfirlerin", *ebrâr* ile ise "iman edenlerin" kastedildiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede *birr,* iyi fiilleri çokça işleyen kimseyi niteleyen bir kavramdır; bu vasıf kişide yoğun biçimde bulunuyorsa ona *bârr* denir. *Fâcir* ise fücûrun/günahın baskın hâle geldiği kimse için kullanılır.[62] Görüldüğü üzere Mâtürîdî burada irtibatlı olduğu kelimelere bağlı olarak *birr*in farklı bir boyutunu öne çıkarmıştır.

Mutaffifîn 83/18. âyetin tefsirinde ise Mâtürîdî, kendisinden talep edilene bütün gücüyle karşılık veren ve yapılan davete icabet eden kimsenin *birr* ile nitelendirildiğini belirtmiştir. *Fücûr*un ise "meyletmek/sapmak" anlamına geldiğini ifade ederek bunun iki şekilde tezahür ettiğini kaydetmiştir. Bunlardan ilki, "inanılması ve yerine getirilmesi gereken hususları terk etmek", ikincisi ise "muamele ve ilişkilerde ortaya çıkan sapma"dır. Müfessir, ilişkilerdeki bu sapmanın, gerçekleştirilen eylemin inançla uyumsuzluk arz etmesi anlamına geldiğini vurgulamıştır.[63]

2.5. Kelimelerin Anlamlarının Belirlenmesi Konusunda Âlimlerden Nakillerde Bulunması

Mâtürîdî *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'*da, kelimelerin kökleri, anlamları, yakın anlamlı kelimeler ile bunların ortak ve farklı yönleri, zıt anlamlı kelimeler konusunda yoğun bir şekilde kendinden önceki âlimlere atıf yapmıştır. Bu aktarımlar sırasında bazen *ehlü'l-lüga, ehlü'l-edeb* ve *ehlü'l-me'ânî* gibi genel ifadeleri kullanmış, bazen de Kisâî (öl. 189/805), Ferrâ (öl. 207/822), Zeccâc (öl. 311/923) ve Ebû Avsece (öl. Hicrî 3. Asır) gibi âlimlerin kavramlarla ilgili görüşlerine yer vermiştir. Biraz daha detaylandırmak gerekirse müfessir tefsirinde, yeri geldikçe âyetlerde geçen kelimelerin tahlilini yaparak anlamlarını tespit etmiş, bu bağlamda bazen *ehlü'l-lüga, ehlü'l-lisân, ehlü'l-me'ânî, ehlü'l-edeb* gibi ifadeler vasıtasıyla kendinden önceki âlimlerin görüşlerine müracaat etmiştir.[64] Mâtürîdî'nin, Mutaffifîn 83/1. âyette geçen *mutaffifîn/tatfîf* kelimesinin, *ehlü'l-lüga* tarafından "noksan" olarak açıklandığını ve "boş kap"a *inâun*

[60] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 17/95.
[61] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 17/113-114. Mâtürîdî, Mâide 5/2. âyette geçen *birr* ve *takvâ* kavramlarını şu şekilde açıklamıştır: *Birr* her türlü hayrın/iyiliğin adıdır. *Takva* ise her türlü şerri terk etmek ve bitirmek manasına gelir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/139-140.
[62] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 17/112.
[63] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 17/113.
[64] Qassab, "İmam Maturîdî'de Luğavî Deliller", 86.

taffân denildiğini aktarması buna örnek teşkil eder.[65] Sıklıkla kullandığı bu terkiplerin yanı sıra kelimelerin manalarını izah ederken bazen de *ba'du ehl'l-luga* ve *ba'duhum* tamlamalarını tercih etmiştir. Örneğin, Nisâ 4/36. âyette geçen ibadet kelimesinin, *bazı dil ehline* göre "içinde hudû'/boğun eğme olan itaat", *bir kısmına* göre ise "tevhid" anlamında geldiğini ifade etmiştir.[66] Yine Hümeze sûresinde geçen *hümeze* ve *lümeze* kelimelerinin anlamları, ortak ve farklı yönlerine ilişkin görüşleri aktarırken birkaç defa *ba'duhum* ifadesini kullanmıştır.[67]

Mâtürîdî'nin kelimelerin anlamlarını açıklarken tercih ettiği ifadelerden biri de *ehlü'l-edeb* tamlamasıdır. Furkân 25/1. âyette geçen "tebârake" fiiliyle ilgili olarak *ehlü't-te'vîl* ve *ehlü'l-edeb* ifadelerini kullanarak âlimlerin kavram hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Buna göre *ehlü't-te'vil*e göre *tebârake* kelimesi, *te'âle* anlamında *tefâ'ul* kalıbında bir kelimedir. Çünkü bereket; her türlü yücelik, fazilet ve şerefin adıdır. *Ehlü'l-edeb* ise *tebârake* fiilinin bereketten alındığını ve bereketin de her türlü fazilet, iyilik ve hayrın ismi olduğunu belirtmiştir.[68] Leyl 92/11'de geçen *teraddâ* fiilinin anlamı konusunda da *ba'du ehli'l-edeb* (bir kısım dilci/edebiyatçı) ifadesiyle önceki âlimlere atıfta bulunmuştur.[69]

Mâtürîdî'nin, bazı âyetlerde geçen kelimelerin anlamlarını açıklarken *ehlü'l-lisân* ifadesi aracılığıyla selef âlimlerinden nakillerde bulunduğu görülmektedir. Duhân 44/24. âyetinde geçen *rahven* kelimesine dair farklı yorumlara yer vermesi bu yaklaşımına örnek teşkil etmektedir. Nitekim bazı âlimler söz konusu kelimenin Farsçadan alınarak Arapçalaştırıldığını ve "denizi açık bırak" anlamını taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Bunun yanında bazı dil âlimleri (*ba'du ehlü'l-lisân*) *rahven* kelimesini "sakin bırakmak" şeklinde yorumlamış; *ehlü't-te'vîl* (tefsirciler) ise Tâhâ 20/77. âyetini delil göstererek *rahven* kelimenin "kuru bırakmak" anlamına geldiğini ifade etmiştir.[70]

Mâtürîdî'nin kendisinden önceki dil ve tefsir âlimlerinden yaptığı alıntılarda kullandığı ifadelerden biri de *ehlü'l-me'ânî* terkibidir. Nitekim Enbiyâ 21/41. âyette geçen *hâka* fiilinin anlamına ilişkin *hem ehlü't-te'vîl*den hem de bazı dil âlimlerinden (*ba'du ehlü'l-me'ânî*) nakillerde bulunmuştur. Bu bağlamda *ehlü't-te'vîl*, söz konusu fiili "indi, gerekli oldu ve gerçekleşti" şeklinde açıklamış; bazı dil âlimleri ise Fâtır 35/43. âyetini delil göstererek fiilin mastarı olan *hayk* kelimesinin "işlediği bir kötü eylem nedeniyle insanı kuşatan şey (sıkıntı)" anlamına geldiğini belirtmiştir. Ayrıca bazı âlimler (*ba'duhum*), *hâka* fiilini "onların üzerine döndü ve onları kuşattı" şeklinde açıklamışlardır.[71]

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, Kur'ân'ı tefsiri sırasında, gerektiğinde âyetlerde geçen kelimelerin tahlilini yapmış, bu bağlamda kelimenin asıl anlamı, hangi kalıptan olduğu, bulunduğu bağlama göre ifade ettiği anlam ve hangi cümleden (deyim) alınmış olabileceği gibi hususlarda, tamlama niteliğindeki bazı genel ifadeler vasıtasıyla selefinden nakillerde bulunmuştur. Diğer taraftan genel itibariyle, kelimelerin anlamlarıyla ilgili aktardığı görüşler arasında bir tercihte bulunmadığı görülmüştür.

Matürîdî, kelimelerin anlamlarını belirleme ve çözümleme sürecinde, gerekli gördüğü durumlarda dil âlimlerinin görüşlerine müracaat etmiş ve onların isimlerini açıkça zikretmiştir. Bu bağlamda, özellikle Kisâî, Ferrâ, Kutrub (öl. 210/825) Ebû Ubeyde (öl. 209/824), Ebû Avsece ve Zeccâc gibi önde gelen tefsir ve dil âlimlerin değerlendirmelerine sıkça atıfta bulunmuştur.[72] Bazı araştırmalarda, Mâtürîdî'nin yirmiden fazla tefsir ve dil âliminden nakillerde bulunduğu tespit

---

65 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/102. Yûnus 22/21. âyet kullanılan *mekr* kelimesi anlamıyla ilgili olarak *ba'du ehli'l-lüga* kalıbıyla selefinin görüşlerine müracaat etmiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/36.

66 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/216. 'Âdiyât suresinde geçen *dabh* kelimesi hakkında *ehlü'l-lüga*nın görüşlerine atıfta bulunmuştur. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/305.

67 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/323.

68 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/217. *Ehlü'l-edeb*, Tevbe 9/16'da geçen *velîce* kelimesinin, Müslüman olmayan birini arkadaş ve sırdaş edinmek manasına geldiğini belirtmişlerdir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/11.

69 Buna göre *ba'du ehli'l-edeb*, *teraddâ* fiiline ilişkin "ateşe düştü" anlamındaki *teraddâ fi'n-nâr* cümlesine dikkat çekmişler ve *tefâ'ul* kalıbında olan *teraddâ* fiilinin de "helak olmak" anlamındaki *radâ* kelimesinden alındığını ifade etmişlerdir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/233. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/236; 3/202-203.

70 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/302. *Ehlü't-te'vîl* kullanımı için ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/87.

71 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/284.

72 Qassab, "İmam Maturîdî'de Luğavî Deliller", 87. Ayrıca bk. Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 138.

edilmiştir.[73] Bununla birlikte, kelimelerin anlamlarının belirlenmesi ve tahlili hususunda en fazla başvurduğu âlimin Ebû Avsece olduğu görülmektedir. Nitekim *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'*da Ebû Avsece'ye yapılan atıfların sayısının 430'u aşkın olduğu ifade edilmektedir.[74] Örneğin, Meryem 19/47'de geçen *hafiyy* kelimesi Ebû Avsece tarafından "işi/durumu bilen" şeklinde açıklanmış;[75] Kâfirûn 109/6'da yer alan *dîn* sözcüğünün "âdet" anlamı taşıdığı ve *hâzâ dînî* cümlesinin "bu benim âdetimdir" anlamına geldiği belirtilmiştir.[76] Mâtürîdî'nin, bazı ayetlerin tefsirinde bir kelimenin anlamını belirlemek amacıyla birden fazla âlimin görüşüne müracaat ettiği müşahede edilmektedir. Nitekim İsrâ 17/84'teki *şâkile* kelimesini yorumlarken Ebû Avsece, İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Kutrub'un görüşlerine yer vermiş;[77] Tur 52/37'de kullanılan *musaytir* kelimesi hakkında ise Zeccâc, Ebû Bekir el-Esam (öl. 200/816) ve İbn Kuteybe'ye atıfta bulunmuştur.[78]

Mâtürîdî'nin kelimelerin anlamlarının tespiti konusunda Kisâî'nin görüşlerine de sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Örneğin, Fâtır 35/1. âyetinde geçen *fâtır* (*f-t-r*) kökünün, asıl anlamının "yarmak" olduğunu belirtmiştir.[79] Müfessir ayrıca Nisâ 4/86'da geçen *hasîb*,[80] Sâd 38/15'te zikredilen *fevâk*[81] ve Mü'minûn 223/110'da geçen *sıhriyy*[82] sözcüklerin anlamları ve kullanımları konusunda da Kisâî'nin görüşlerine başvurmuştur.

Arap dili ve tefsir alanındaki önemli isimlerden biri olan Ebû Ubeyde, Mâtürîdî'nin kelimelerin anlamlarının açıklanması noktasında sıkça atıfta bulunduğu âlimlerdendir. Nitekim Müfessir, Ebû Ubeyde'nin, Enfâl 8/57'de yer alan *şerrid* (teşrîd) kelimesinin "dağıtmak" ve "ayırmak" şeklinde yorumladığını belirtmiştir.[83] Bunun yanında Mâtürîdî, Hûd 11/101. ayetinde geçen *tetbîb* kelimesine bütün te'vîl ehlinin "zarar etmek" anlamını verdiklerini; Ebû Ubeyde'nin bu kelimeyi "yok olmak" ve "helak olmak" olarak açıkladığını; Ebû Avsece'nin "fesat" anlamını benimsediğini ve bazı diğer âlimlerin ise "hüsran" veya "zarar" karşılığını tercih ettiklerini aktarmaktadır.[84]

Mâtürîdî'nin kelimelerin anlamlarının tespiti ve tahlilinde çokça aktarımlarda bulunduğu âlimlerden biri de müfessir ve Arap dili âlimi olan Zeccâc'dır. Mâtürîdî, Ebû Bekir el-Esam ve Zeccâc'ın, Müzzemmil 73/7. âyette geçen *sabh* sözcüğünü "genişlik" olarak açıkladıklarını ifade etmiştir.[85] Furkan 25/35. âyette geçen *vezîr* sözcüğünün Zeccâc tarafından "önemli olaylar sırasında kendisine sığınılan ve emrine tutunulan" olarak açıklandığını,[86] Mücâdele 58/19. âyette geçen *istehveze aleyhim* cümlesine Zeccâc ve İbn Kuteybe'nin "onlara hâkim oldu, onları zapt etti" anlamını verdiklerini belirtmiştir.[87]

Dil, hadis, tefsir gibi birçok alanda eser kaleme alan İbn Kuteybe de Mâtürîdî'nin kelimelerin anlamlarının tayininde başvurduğu âlimlerdendir. İbn Kuteybe, Cin 72/6. âyette kullanılan *rehak* kelimesinin *'ays* (ifsat etmek ve acımadan almak), "zulüm" ve "tekebbür" anlamlarına geldiğini ifade etmiş,[88] aynı sûrenin 17. âyetinde geçen *sa'ûk* kelimesini de "meşakkat" ile açıklamıştır.[89]

---

73 Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 58-62.

74 Şükrü Maden, "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme", *Dergiabant* 7/14 (Kasım 2019), 411.

75 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/142.

76 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/353. Ebû Avsece, Mü'minûn 23/108'de âyette kullanılan *ihseû* fiiline ilişkin *hase'tü fulânen* (Falanı kovarak uzaklaştırdım) kullanımını dikkat alarak *h-s-e* fiilinin asıl anlamının "uzaklaşmak" olduğunu açıklamıştır. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/68.

77 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/347.

78 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/180. Ebu Amr b. el-'Alâi'ye yapılan atıf için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/170.

79 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 12/8. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/47.

80 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/370.

81 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 12/221.

82 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/69.

83 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/250.

84 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/235. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/250; 9/239.

85 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/199.

86 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/251.

87 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/53.

88 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/161.

89 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/176. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/243.

Matürîdî'nin alıntı yaptığı âlimlerden biri de dil ve tefsir âlimi olan Ferrâ'dır. Örneğin, Ferrâ, Kamer 54/54. âyette geçen *neher* kelimesinin "genişlik",[90] Zuhruf 43/32. âyette geçen *ya'şu* fiilinin "yüz çevirmek"[91] ve Fetih 48/29. âyette geçen *şat'u* sözcüğünün "on, dokuz ve sekiz dane çıkaran başak" anlamına geldiğini ifade etmiştir.[92]

Matürîdî'nin, kelimelerin anlamlarının tespiti noktasında, yer yer Ebu Bekir el-Esam'dan nakillerde bulunduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Me'âric 70/42. âyette geçen *yehûdûne* ve *yel'abûne* fillerinin anlamı[93] ve Zariyât 51/10. âyette geçen *harrâsûn* kelimesinin izahında Ebû Bekir el-Esam'a müracaatta bulunmuştur.[94]

Netice olarak Mâtürîdî, Kur'ân âyetlerinin sahih bir şekilde anlaşılması için kilit rol oynayan kelimelerin anlamlarının tespitine yoğun bir çaba harcamıştır. Bu bağlamda, incelenen kelimelerin etimolojisi, muhtevası, asıl manalarının belirlenmesi ve bulunduğu siyakta ifade ettiği manaların tespiti noktasında önceki dil ve tefsir bilginlerinden çokça nakillerde bulunmuştur. Bununla birlikte, Mâtürîdî'nin, kelimelerin anlamlarıyla ilgili âlimlerden aktardığı farklı görüşler arasında genel olarak açık bir tercihte bulunmadığı gözlemlenmektedir.

3. Mâtürîdî'nin Bağy Kavramını Tahlili

Kur'ân'daki kavram ve kelimelerin anlamları, ait oldukları âyetin bağlamı, konusu ve muhatabına göre farklılık arz edebilmektedir. *Bağy* kavramı da bağlamına göre farklı anlamlar taşıyan bir lafız olup, Mâtürîdî tefsirinde bu çok anlamlılığı (vücûh) doğrultusunda farklı şekillerde açıklanmıştır. Bu başlık altında müfessirin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde *bağy* kavramının nasıl ele alındığı, hangi açılardan analiz edildiği ve kaç farklı anlamda kullanıldığı meselesi üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada daha önce ifade edildiği üzere Mâtürîdî'nin tefsir anlayışı, Kur'ân'a (Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine), hadislere, lugavî tahlil ve akli istidlale dayanmaktadır. Ayrıca müfessir, Kur'ân'ı tefsiri sırasında âyetlerde geçen kelimelerin sözlük ve mecazi anlamlarına temas etmiştir.[95] Bununla birlikte Mâtürîdî'nin, *Te'vîlât*'da, âyetlerin açıklanması ve yorumlanması sürecinde, şiirle istişhât yöntemine genellikle başvurmadığı görülmektedir.[96] *Bağy* kavramının tahlili ve açıklanması sırasında da şiirle delil getirme yöntemine başvurmamıştır. Yapılan inceleme ve taramalar neticesinde, sınırlı sayıdaki âyette geçen bazı kelimelerin, lügat anlamlarının belirlenmesi amacıyla şiire yer verdiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, Kalem sûresi 68/13. âyette geçen *zenîm* kelimesinin anlamına dair, içerisinde *bâğy* kelimesinin de zikredildiği bir şiire yer vermiştir.[97] Bunun yanı sıra İhlâs sûresinin tefsiri esnasında, *Allah*[98] lafzının iştikakı ile aynı sûrede geçen *şamed* kelimesi;[99] Kalem 68/25. âyetteki *hard*,[100] Mürselât 77/33. âyetteki *şufr*,[101] Nûr 24/32. âyette zikredilen *nikâh/enkihû*[102] ve Enfâl 8/61. âyette geçen *selm*[103] gibi lafızların anlamlarının tespitinde de şiirlerden istifade etmiştir. Ayrıca *Te'vîlât*'ta nahivle ilgili açıklama ve değerlendirmelerin yok denecek kadar az olduğu belirtilmektedir.[104]

Çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere Mâtürîdî, âyetlerin yorumlanması sürecinde yeri geldikçe ve ihtiyaç duyulduğunda kelimelerin asıl/temel anlamlarına değinmektedir. Müfessirin

---

90 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/251.
91 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/247.
92 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/52.
93 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/52.
94 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/116.
95 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, (Muhakkikin Önsözü), 1/39-40.
96 Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*. 141.
97 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/18. *"Zenîm, babasının kim olduğu bilinmeyen (kişidir). Annesi iffetsiz/zina kâr, nesebi adidir/soysuz."* زَنِيمٌ لَيس بَغِيُّ الأُمِّ ذو حسب لئيم (يُعْرَفُ مَنْ أبوه؟)
98 bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/374.
99 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/380.
100 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/24.
101 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/349.
102 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/151.
103 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/255.
104 Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 135.

aynı usulü *bağy* kavramını analiz ederken de sürdürdüğü görülmektedir. Bu doğrultuda bazı âyetleri tefsir ederken bu kelimenin temel anlamına dikkat çekmiştir. Âl-i İmrân 3/19'de geçen *bağy* kavramını *cevr* (zulmetmek ve haktan sapmak) anlamında yorumlamış;[105] A'râf 7/33. âyetin tefsirinde ise bu kavramın asıl anlamının "kendisi için belirlenmiş sınırı aşmak (وأصل البغي هو المجاوزة عن الحدّ الذي جعل له)" olduğunu belirtmiştir. [106] Şûrâ 42/27. âyetin tefsirinde ise *bağy* kavramını, "Allah'ın onlar için belirlediği sınırı aşmak ve o sınırın ötesine geçmek (البغي هو التعدي عن حد الله الذي حدّ لهم، والمجاوزة عنه)" şeklinde tanımlamıştır.[107] Görüldüğü üzere Mâtürîdî'nin *bağy* kavramının temel anlamına dair yaptığı tespitler, bu kavrama ilişkin klasik sözlüklerde zikredilen anlamlarla önemli ölçüde paralellik göstermektedir.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân çerçevesinde, *bağy*ın geçtiği âyetlerin tefsiri tarandığında bağlam, konu ve muhatabın değişmesine bağlı olarak bu kavramın farklı manalarda tefsir edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, tespit edilen bu farklı anlamların, *bağy* kavramının temel manasıyla doğrudan veya dolaylı bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır

3.1. Kıskançlık

Bağy kavramının etimolojik tahlilinin yapıldığı bölümde belirtildiği üzere, bu kavram aynı zamanda "haset etmek" anlamını da içermektedir. Kaldı ki Ezherî (öl. 370/980) *bağy* kavramının aslının haset olduğunu, daha sonra zulmün *bağy* diye adlandırıldığını ifade etmiştir. Çünkü haset eden kişi, Allah'ın o kimseye verdiği nimetin ortadan kalkmasını isteyerek, haset ettiği kimseye zulmetmiş olmaktadır.[108] Mâtürîdî, *b-ğ-y* kökünden türeyen *bağy* mastarının, Kur'ân'da *bağyen* ve *bağyen beynehüm* şeklinde geçtiği yerlerde "haset" (kıskanmak) anlamını ifade ettiğini belirtmektedir. Nitekim Yahudilerin konu edildiği bağlamda yer alan Bakara sûresi 2/90. âyetteki *bağyen* kelimesini "haset" olarak tefsir etmiş ve bu yorumun gerekçesini açıklamıştır. Ona göre Yahudiler, Hz. Muhammed'in, mensubu oldukları İsrâîl (Yakup) soyundan geleceğini arzu etmekteydiler. Ancak son peygamberin, Arapların da atası olan Hz. İsmail'in neslinden gönderilmesi üzerine, onu inkâr etmiş ve kendi kutsal metinlerinde kayıtlı bulunan niteliklerini yalanlamışlardır. Mâtürîdî ayrıca temrîz kalıbı (*kîle*) kullanarak, *bağyen* kelimesini "zulüm" olarak yorumlayanların da bulunduğuna işaret etmiştir. Bu görüşe göre Yahudiler, Hz. Muhammed'i inkâr etmek suretiyle (aslında) kendilerine zulmetmiş olmaktadırlar.[109] Müfessir, Bakara 2/213'te geçen *bağyen beynehüm* ifadesini de benzer şekilde tefsir etmiştir. Söz konusu âyetin *"…Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan (bağyen beynehüm) ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler…"*[110] kısmını tefsir ederken, bir konuda bilgi edinmenin, akıl yoluyla veya nakil (*sem'*) yoluyla veyahut görme ve müşahede yoluyla olabileceğini ifade etmiş, devamında kendilerine kitap verilenlerin inatlaşıp kibre kapıldıklarını ve Hz. Muhammed'i inkâr ettiklerini belirtmiştir. *Bağyen beynehüm* ifadesini de "aralarındaki kıskançlık yüzünden" (*haseden beynehüm*) şeklinde açıklamış, ayrıca bu ifadenin zulüm (*zulmen minhum*) olarak da tefsir edildiğini; bu son anlama göre, onların Hz. Muhammed'e zulmettiklerini ifade etmiştir.[111] Âl-i İmrân 3/19. âyette[112] kullanılan *bağyen beynehüm* ifadesinin tefsirinde zulümle ilgili bilgiler hariç, Bakara 2/90. âyette yaptığı açıklamaları tekrar etmiştir. Ancak burada *bağyen* kelimesinin, *cevr* (zulmetmek ve yoldan sapmak) anlamındaki *bağy*den alınmış olmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir.[113]

---

105 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/268.

106 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/333-334. Ayrıca benzer bir ifade için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/9.

107 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/192.

108 Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, 8/209.

109 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/176.

110 *Kur'an-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), el-Bakara 2/213.

111 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/11-12.

112 *"Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur."*

113 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/268.

Bağyen beynehüm ifadesi Mekkî bir sûre olan Şûrâ 42/14. âyette de geçmektedir.[114] Mâtürîdî bu âyetin birkaç şekilde açıklanabileceğini ifade etmiş, bu çerçevede ilim geldikten sonra insanların ayrılığa düşme sebepleriyle ilgili olarak üç yorum aktarmıştır.[115] Daha sonra *bağyen beynehüm* ifadesini *haseden beynehüm* (aralarındaki kıskançlık yüzünden) ile açıklamış ve kıskançlığın sebebiyle ilgili olarak Bakara 2/90. âyette yaptığı açıklamanın benzerini yapmıştır. Ayrıca bu ifadeyi (*bağyen beynehüm*) "aralarındaki düşmanlık ve zulüm nedeniyle" şeklinde tefsir etmenin de ihtimal dahilinde olduğunu eklemiştir.[116] Mâtürîdî, Câsiye 45/17. âyette geçen *bağyen beynehüm* ifadesini de hasetle açıklamış ve ilim geldikten sonra aralarındaki nefret ve hasedin insanları ayrılığa sürüklediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte açık deliller ve kesin kanıtlarla uluhiyet ve rubûbiyyet ile yaratma ve emretmenin de Allah'a ait olduğuna ilişkin açıklamalar geldikten sonra insanların ayrılığa düştüklerini belirtmiştir. Ayrıca ihtilafların sebepleriyle ilgili olarak farklı görüşler de aktarmıştır.[117]

3.2. İstemek, Aramak, Seçmek ve Dilemek

Mâtürîdî, *ibtegâ* fiili ve türevlerinin yer aldığı âyetlerin tefsirinde çoğunlukla bu fiilin anlamına doğrudan temas etmemiş, bunun yerine söz konusu fiilin nesnesi konumunda bulunan unsurların açıklamasına odaklanmıştır. Bununla birlikte *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* incelendiğinde, müfessirin bu kökün yaygın anlamları olan "istemek" ve "aramak" manalarını zımnen kabul ettiği, dolayısıyla kelimenin ayrıntılı bir tahliline veya içerdiği anlamların belirlenmesine ihtiyaç duymadığı görülmüştür.[118] Ayrıca bazı âyetlerde[119] *ibtegâ* fiilinin "istemek/talep etmek" ve "dilemek" (irâde) anlamlarını ifade ettiğini özellikle belirtmiştir.[120] Ahzâb 33/51. âyette geçen *ibtegayte* fiilini de "seçmek" anlamına gelen *ihtâre* (*ihtarte*) kelimesiyle tefsir etmiştir.[121]

Mâtürîdî, *ibtegâ* fiilinin Kur'ân'daki anlamıyla ilgili en detaylı açıklamayı Âl-i İmran 3/85. âyetin tefsiri sırasında yapmıştır: *"Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa (men yebteği ğayre'l-İslâm), bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek…"* Bu âyette geçen *yebteği* fiilinin iki şekilde yorumlanmasının ihtimal dahilinde olduğunu belirtmiştir. Birinci yoruma göre söz konusu fiil, "istemek" (*yatlubu*) anlamında olabilir. Bu bağlamda, *"Bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir"* ifadesi, Yüce Allah'ın bu tür taleplerden sakındırdığına işaret etmektedir. Zira dini benimseme (tedeyyün), kişiyi Allah'a yakınlaştırıcı bir işlev görmektedir. Dolayısıyla Yüce Allah, başka bir din talebinde bulunulmasını engellemek için böyle bir isteğin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. İkinci yoruma göre âyette geçen *yebteği* fiili dilemek (irade) anlamına gelebilir. O zaman burada dinin tahkik ve araştırılmasıyla ilgili bir durum söz konusudur. Buna göre âyet sanki şunu söylemektedir: Kim İslam'dan başka bir din kabul ederse, bu eylemiyle gayesi Allah'ın rızası olsa da bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir.[122]

---

114 *"Onlar kendilerine ilim geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir (erteleme) sözü geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindedirler."*

115 *Birinci* yoruma göre onlar, Hz. Peygamber'in peygamber olduğuna ilişkin kendi kitaplarında bilgi olduğu halde onun hakkında ayrılığa düşmüşler ve kendi kitaplarında yazılı olan onun niteliklerini inkâr etmişlerdir. Bu sebeple bölünüp parçalanmışlar, bir kısmı kitaplarında mevcut olan bilgilere dayanarak ona iman etmiş, bir kısmı da kitaplarında kayıtlı bulunan vasıfları tahrif ederek inkâr yolunu tercih etmiştir. *İkinci* yoruma göre ilim kendilerine ulaştıktan ve Hz. Peygamber'in, Yüce Allah'ın Hz. Nûh'a ve diğer peygamberlere bildirdiği dini onlara getirmesinden sonra, söz konusu din hakkında ayrılığa düşmüş ve parçalanmışlardır. *Üçüncü* yoruma göre peygamberlerin hak üzere bulunduğu ve tüm peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğine dair bilgi kendilerine ulaştıktan sonra, aralarındaki kıskançlık (bâğy) yüzünden bir kısmı onlara iman etmiş, bir kısmı ise onları inkâr ederek ihtilafa düşmüşlerdir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/177.

116 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/177.

117 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/328-329.

118 Örnek olarak bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/364-365, 403; 2/180-181, 350; 3/142.

119 Âl-i İmrân 3/7; el-En'âm 6/35; el-Kasas 28/55.

120 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/245; 5/54; 11/57.

121 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/370. Ankebût 29/17. âyette geçen *feb'teğû 'indellâhi'r-rizka* (O halde rızkı Allah katında arayın) ifadesini, "size rızık ve fayda veren, bunları sizin için yapmaya malik olan Allah'a kulluk edin, sizin için bunları yapmaya malik olamayanlara kulluk etmeyi bırakın" şeklinde tefsir etmiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/105.

122 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/352.

Mâtürîdî, *bağy* kavramının sülâsî fiil formunun geçtiği bazı âyetlerde,[123] bu fiillerin "talep etmek/istemek" anlamında kullanıldığını açıkça belirtmiştir.[124] Bununla birlikte müfessir, *ibtegâ* formunda olduğu gibi, sülâsî fiil ve türevlerinin yer aldığı birçok âyette kelimenin anlamını doğrudan açıklamaktan ziyade, söz konusu fiilin nesnesi ve konusu durumundaki öğelerin tefsirine yoğunlaşmıştır. İlgili âyetlerin tefsirleri tarandığında, Mâtürîdî'nin bu fiile "istemek" ve "aramak" anlamlarını zımnen takdir ettiği anlaşılmaktadır.[125]

3.3. Yeryüzünde Fesat Çıkarmak

Bağy ile *'ard* kelimelerinin birlikte zikredildiği âyetlerde, "fesat çıkarmak" anlamının öne çıktığı görülmektedir. Mâtürîdî, Yûnus 10/23. âyette[126] iki kez geçen *bağy* sözcüğünü "fesat" ve "zulüm" anlamlarıyla yorumlamıştır. Müfessir, bir önceki âyetin[127] tefsiri bağlamında, insanların felaketlerden kurtarıldıktan bir süre sonra eski tutum ve davranışlarına dönmelerinin, onların adeti olduğunu belirtmiştir. Ölüm korkusu hissettiklerinde ve taptıkları tanrılardan ümitlerini kestiklerinde derhal Allah'a yönelerek içtenlikle dua ettiklerini; ancak söz konusu bela ve musibet ortadan kalktığında yeniden eski hallerine dönerek yeryüzünde taşkınlık yaptıklarını ifade etmiştir. *"Onlar haksız yere yeryüzünde taşkınlık ediyorlar"* (*yebğûne fi'l-'ardi bi-gayri'l-hakk*) ifadesindeki *bağy fi'l-'ard* terkibini "yeryüzünde fesat çıkarmak" şeklinde yorumlamış; *"Sizin taşkınlığınız (bağyukum) ancak kendi aleyhinizedir"* cümlesinde geçen *bağy* kelimesine ise "zulüm" anlamını vermiştir.[128] Kârûn'un muhatap alındığı Kasas 28/77. âyette ise *bağy*, *fasâd* ve *'ard* kelimeleri (*velâ tebği'l-fesâde fi'l-'ard*) birlikte zikredilmiş ve ondan yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaması istenmiştir. Mâtürîdî, bu âyeti, Kârûn'un malını sadece Allah yolundan alıkoymak için harcadığına bir delil olarak değerlendirmiştir.[129]

Bağy kelimesinin *"…yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler…"* (*yebğûne fi'l-'ardi bi-gayri'l-hakk*) şeklinde geçtiği Şûrâ 42/42. âyetin tefsirinde ise Mâtürîdî, bu ifadeyi "hakları olmadığı halde insanlardan bir şeyler alanlar" şeklinde açıklamıştır. Devamında âyetin bu kısmının İbn Mes'ûd'un (öl. 32/652-53) Mushaf'ında *…ve yüfsidûne fi'l-'ardı* (ويفسدون في الأرض) şeklinde yer aldığını belirtmiştir.[130]

3.4. Zina Etmek

Zina etmek, *bağy* kavramının ifade ettiği anlamlardan biridir. Bu kavram Kur'ân'da üç âyette "zina etmek" anlamında kullanılmıştır. Meryem 19/20. ve 28. âyetlerde *bağiyy* sözcüğü vasıtasıyla Hz. Meryem'in iffetsiz bir kadın olmadığı anlatılmıştır. Mâtürîdî, Meryem 19/20. âyet bağlamında ne takva sahibi bir kimsenin ne de başka herhangi bir erkeğin Hz. Meryem'e temas ettiğine dair bilinen bir durumun bulunmadığını vurgulamıştır. Daha sonra *"bana bir insan eli değmedi"* (*velem yemsesnî beşerun*) ifadesindeki *beşer* sözcüğüne "nikâhlı bir erkek" anlamını takdir edip âyeti "nikâhlı bir erkek bana dokunmadı ve ben *bağy* (iffetsiz olmadığım/zina etmediğim) olmadığım halde nasıl çocuğum olabilir." şeklinde açıklamıştır.[131] Meryem 19/28. âyetin tefsiri bağlamında ise İbn Kuteybe ve Ebû Avsece'ye atıfla *bağiyy* kelimesine dair *imraetun bağiyyun* ve *nisvetün begâyâ* tamlamalarının "zina eden kadınlar" anlamında kullanıldığını kaydetmiştir.[132]

B-ğ-y kökünün *bigâi* şeklinde geçtiği Nûr 24/33. âyetin bir kısmında, dünya menfaati elde etmek için cariyelerin fuhşa (*el-bigâi*) zorlanmaması istenmiştir. Mâtürîdî, âyetin ilgili kısmında mut'a nikahının batıl ve fasit oluşuna delil bulunduğunu belirmiştir. Çünkü onlar, cariyelerini, kendileri için para kazansınlar diye zinaya zorluyorlardı. Mut'a da bundan başka bir şey değildir.[133]

---

123 en-Nisâ 4/34; el-A'râf 7/86.

124 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/208; 5/420.

125 Örnek olarak bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/373-374; 4/248; 5/278, 354; 6/44.

126 *"Fakat Allah onları kurtarınca bir de bakarsın ki onlar, yine haksız yere taşkınlık ediyorlar. Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir…"*

127 Yûnus 10/22.

128 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/39-40.

129 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/80.

130 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/205.

131 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/127.

132 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/133.

133 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/160. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/108.

3.5. Haddi Aşmak ve Sınırı Geçmek

"Haddi aşmak" ve "sınırı geçmek" *bağy* kavramının temel anlamlarındandır. Bu kavram, Kur'ân'da bazı âyetlerde bu içerikle kullanılmıştır. *Bağy* kavramı, yenilmesi haram olan şeylerin konu edildiği üç âyette, *gayre bâğin velâ 'âdin* şeklinde zikredilmiş ve bu ifadeyle mecburiyet halinde haram kılınan şeylerden yenilecek miktar ve ölçü hakkında bilgi verilmiştir. Bakara 2/173. âyette, cahiliye Araplarının haram ve helal anlayışlarına müdahale edilerek ölü (leş), kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilenlerin haram kılındığı ifade edilmiş, âyetin ikici yarısını oluşturan *"…Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa (fe-meni'd-durra), başkasının hakkına saldırmadan (gayre bâğin) ve haddi aşmadan (velâ 'âdin) bir miktar yemesinde günah yoktur…"* ifadesiyle zaruret halindeki yapılması gerekenlere değinilmiştir. Mâtürîdî, *gayre bâğin velâ 'âdin* ifadesinin *fe-meni'd-durra* sözünün tefsiri olduğunu açıklamış; *gayre bâğin* tamlamasının, "onların yenilmesini helal kabul etmeden" ve "haddi aşmadan" şeklinde; *velâ 'âdin* sözünün de "açlığı gidermenin ötesine geçmeden" ve "sınırın gerisine düşmeden" olarak tefsir edildiğini belirtmiştir.[134] Aynı ifadenin geçtiği En'âm 6/145. âyette de Allah'ın haram kıldığı şeyler sayılmaktadır. Müfessir burada geçen *gayre bâğin* tamlamasının "onu kendi dininde helal saymadan"; *velâ 'âdin* sözünü de "yemek mecburiyetinde kaldığı miktarı aşmadan" şeklinde yorumlandığını belirtmiştir.[135]

Bakara 2/173. âyette olduğu gibi Nahl 16/115. âyette de aynı ifadelerle haram kılınan bazı yiyecekler zikredilmiştir. Mâtürîdî bu âyeti açıklarken öncelikle *gayra bâğin* ifadesinin "yasaklanan şey konusunda sınırı geçmeden (Mâide 5/3'te belirtildiği gibi bunun anlamı 'doyacak kadar'dır)", "kendi dininde onu helal saymadan" ve "Müslümanlara karşı haddi aşmaksızın, onlara sıkıntı ve kötülük ederek cemaatlerinden ayrılmaksızın" şeklinde izah edildiğini; *velâ 'âdin* ifadesinin de "sınırı geçmeksizin", "onu yemede aşırı gitmeksizin" ve "onlara (Müslümanlara) sıkıntı ve zorluk verecek düşmanlık etmeksizin" olarak yorumlandığını ifade etmiştir. Mâtürîdî, bu açıklamalardan sonra "bize göre âyetin tevili" ifadesiyle *gayra bâğin* ibaresini "kişinin kendisini helake sürükleyecek durumu savuşturması dışında" ve *velâ 'âdin* ifadesini de "zaruret halinde haddi aşmaksızın" şeklinde açıklamıştır.[136]

Rahmân 55/20. âyette geçen *bağy* kelimesi de sınırı geçmek anlamında kullanılmıştır: *"Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar (lâ yebğiyân)."* Mâtürîdî bu âyetin, her biri, diğerine karışarak tatlarını kaybetmezler, şeklinde açıklandığını aktarmış; diğer taraftan ilgili âyetin, suyun tabiatında karışmak olduğu halde Yüce Allah'ın lütfuyla onların birbiriyle karışmasını engellediğine işaret ettiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca *lâ yebğiyân* cümlesinin, "Allah'ın koyduğu sınırı geçmezler/aşmazlar." olarak tefsir edildiğini açıklamıştır.[137]

3.6. Uygun/Münasip olmak ve Yaraşmak

Matürîdî, *bağy* kavramının *inbegâ* fiil formunun yer aldığı âyetlerde, söz konusu fiilin anlamlarını ayrıntılı biçimde tahlil edip belirlemekten ziyade, daha çok âyetin bağlamına ve işlediği konuya odaklanmıştır. Bununla birlikte, ilgili âyetlerin tefsirinden hareketle, bu fiile "uygun/münasip olmak" ve "yaraşmak" şeklindeki anlamları atfettiği anlaşılmaktadır.[138]

3.7. Azgınlık, Taşkınlık, Saldırı ve Zulüm

Bağy kavramının Kur'ân'da bulunduğu bağlama, diğer bir ifadeyle içinde bulunduğu âyetlerin konusu ve muhatabına göre zulmetmek, azgınlaşmak, taşkınlık yapmak ve saldırmak manalarını ihtiva ettiği görülmektedir. Mâtürîdî de bazı âyetlerin tefsiri sırasında söz konusu kavramı bu doğrultuda yorumlamıştır. Örneğin, *bağy* kavramı En'âm 6/146. âyette Yahudilere isnad edilerek kullanılmış, bu vesileyle azgınlık ve taşkınlıkları nedeniyle bütün tırnaklı hayvanlar ile sığır ve koyunun iç yağlarının kendilerine haram kılındığı belirtilmiştir. Müfessir, bu âyetteki haram kılma sebeplerinin Nisâ 4/160-161. âyetlerde zikredildiğine; söz konusu âyetlerde, Yüce Allah'ın, Yahudilerin insanlara zulmetmeleri

134 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/311-312.
135 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/242.
136 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/207.
137 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/265.
138 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/170; 10/234, 342; 12/85, 105, 252-253.

ve taşkınlıkları nedeniyle temiz şeylerin kendilerine haram kıldığına dikkat çekmiştir. Ayrıca onların *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"*[139] sözleriyle kendilerinin seçkin ve özel oldukları iddialarına karşılık, Yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu ifade etmiştir: Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduğunuz iddiasında eğer doğru söylüyorsanız, hiç kimse çocuğunu ve sevdiğini en küçük bir zulümle cezalandırmaz ve temiz şeyleri onlara haram etmez. Yüce Allah eğer temiz şeyleri sizlere haram kıldıysa, taşkınlığınız (bağy) ve zulmünüz nedeniyle bazı şeyleri size haram kılarak karşılık verdiyse, iddianızda yalan söylediğiniz ve Allah'a iftira attığınız ortaya çıkmaktadır.[140]

Mâtürîdî, iki âyetin tefsirinde, *bağy* kavramıyla birlikte kullanılan yakın anlamlı kelimelerin ortak ve ayrışan yönlerini sistematik biçimde ele almıştır. Bu kavramın *fevâhiş*, *ism* ve *şirk* birlikte kullanıldığı A'râf 7/33. âyette, Yüce Allah'ın gizli açık çirkin işleri (*fevâhiş*), günahı (*ism*), haklı bir gerekçeye dayanmayan saldırıyı (*el-bağy bi-gayri'l-hakk*) ve kendisine ortak koşulmasını haram kıldığı ifade edilmiştir. Müfessir, bu âyeti Nahl 16/90. âyetle mukayese ederek açıklamış, bu çerçevede söz konusu âyetin, Nahl 16/90. âyetin ilk yarısının[141] mukabili olduğunu ve ilgili âyetin sonunda *"…Allah çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar…"* şeklinde buyrulduğunu ifade etmiştir. Nahl 16/90'da geçen *fahşâ* sözcüğünün bu âyetteki *fevâhiş* ile aynı anlama geldiğini, *münker* kelimesinin burada kullanılan *ism* ile aynı manayı içerdiğini, *bağy* kavramının ise her iki âyette aynı şekilde kullanıldığını belirtmiştir. Mâtürîdî daha sonra âyette geçen kavramların anlamları, ortak ve farklı yönleri üzerinde durmuş, bu vesileyle *fahşâ*nın, aklen ve dinen (*sem'*) çirkinliği zahir olan şeye dendiğini, *münker*in, günah işleyenin yadırganacağı açık eylem olduğunu belirtmiştir. Ayrıca *ism*in, kişinin işlediği günah, *bağy* kavramının da "insanların birbirlerine karşı işledikleri zulümler" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Mâtürîdî, diğer taraftan bazı âlimlerin *fevâhiş*i "büyük günahlar", *ism*i "küçük günahlar" ve *bağy*ı da "İslam akdiyle korunmuş olan malı ve canı almak" şeklinde açıkladıklarına dikkat çekmiş, hak etmeksizin İslam ile korunmuş malı ve canı almanın *bağy* ve *zulüm* olduğunu ifade etmiştir. Bütün bu açıklamalardan sonra ise bağy kavramının asıl anlamının "kendisi için belirlenmiş sınırı aşmak" olduğuna dikkat çekmiştir.[142]

Mâtürîdî, *bağy* kavramının geçtiği Nahl 16/90. âyetin tefsirinde ise önce âyetin ilk yarısında yer alan *'adl, ihsân* ve *îtâi zil-kurbâ* gibi kelime ve ifadelerin anlamlarına ilişkin âlimlerin görüşlerini zikretmiştir.[143] Daha sonra *fahşâ, münker* ve *bağy*ın (hepsinin) "günahlar" (*me'âsî*) olduğunu ve Yüce Allah'ın bütün günahları yasakladığını ifade etmiş; ayrıca Mukâtil b. Süleymân'ın (öl. 150/767), *fahşây*ı "zina", *munker*i "şirk" ve *bağy*ı da "insanların işlediği zulümler" (*mezâlimü'n-nâs*) şeklinde açıkladığını belirtmiştir. Bunun yanında *bağy* kavramının, "zorbalık etmek (*istitâle*)" ve "zulüm işlemek" olarak da yorumlandığını ifade etmiştir.[144] Müfessir, âyette yasaklanan ve emredilen şeylerle ilgili önceki âlimlerin görüşlerine yer verdikten sonra söz konusu kavramları açıklamıştır. Bu bağlamda *fahşâ*nın "büyük, iğrenç ve çirkin eylem" (ki bu fesat ve şer ehlinin yaptığı çirkin işlerdir.), *münker*in "garip olan ve tanınmayan şey/davranış (ki bu hayır sahibi ve salih bir kul olarak bilinen kişilerin yaptıkları hatalardır. Bu tür işler onlardan beklenmez ve garip karşılanır.)" ve *bağy*ın da "zulüm" manasına geldiğini ifade etmiştir. En sonunda ise *münker, fahşâ* ve *bağy* kelimelerinin hepsinin de aynı anlamda olmasının ihtimal dahilinde olduğunu ifade etmiştir. Buna göre *fahşâ*, münkerdir; *fahşâ* bağydır. *Münker* ise fahşâ ve bağydır.[145]

Bağy kavramının fiil formunda geçtiği Hac 22/60. âyette, yapılan eziyete misliyle karşılık verildikten sonra haksız bir saldırıya maruz kalınırsa (*buğiye 'aleyhi*) Yüce Allah'ın mutlaka böyle birine yardım edeceği anlatılmaktadır. Mâtürîdî bu âyetin sebeb-i nüzûlüyle ilgili üç görüşe yer vermiş, ancak *bağy* ile nasıl bir saldırı ve zulüm türünün kastedildiğine değinmemiştir. Bununla birlikte âyetin sebeb-

139 el-Mâide 5/18.
140 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/243-345.
141 *"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder…"*
142 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/333-334.
143 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/176-177.
144 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/177.
145 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/177-179.

i nüzûlüyle ilgili rivayetlerin muhtevasına bakılırsa âyette geçen *bağy* kavramına "saldırmak" ve "zulmetmek" anlamlarının verildiği görülmektedir.[146]

Bağy kavramının Kârûn'un bir eylemi olarak kullanıldığı Kasas 28/76. âyette, Kârûn'un zenginlik ve gücünden dolayı kavmine zulmettiği (*fe-begâ aleyhim*) ifade edilmektedir. Mâtürîdî, söz konusu âyetle ilgili olarak Hz. Musa ve kavmine karşı işlediği zulüm ve haksızlık (bağy) sebebiyle Kârûn'a musallat olan azaba dikkat çekmiş; benzer şekilde Yüce Allah'ın, Mekkeli müşrikleri, Allah'a ve resulüne yönelik haksız tutumları (bağy) nedeniyle maruz kalacakları azapla uyardığını ve tehdit ettiğini vurgulamıştır. Kârûn'un Hz. Musa'ya olan akrabalığı ve bağlantısı kendisine bir fayda sağlamamıştır. Dolayısıyla azap geldiğinde Mekkeli müşriklerin de Hz. Peygamber'le olan akrabalıkları ve bağlantıları, ona haksızlık etmeleri (bağy) ve kendisine tabi olmayı terk etmeleri durumunda, kendilerine bir fayda vermeyecektir. Müfessir, tefsirciler arasında Kârûn'un kavmine yönelik zulüm ve kötülüğünün (*fe-begâ aleyhim*) mahiyeti hususunda farklı görüşlerin bulunduğunu kaydetmiş; bu bağlamda dört yorum aktarmıştır.[147] Daha sonara söz konusu meseleye dair pek çok görüşün ileri sürüldüğünü belirtmiştir. Ancak Kârûn'un zulüm ve haksızlığının (bağy), Mü'min 40/23-24. ve Ankebût 29/39. âyetlerde zikri geçen Firavûn ve Hâmân'ın Hz. Musa'ya yaptığı zulme (bağy) benzediğini ifade etmiş, bunun da bağlama en uygun yorum olduğunu belirtmiştir. Çünkü Firavûn ve Hâmân'da bulunan yalanlama, onun risaletini reddetme ve onu büyücü ve yalancı olarak adlandırma durumu, Kârûn'da da vardır. Bu ise Hz. Musa'ya karşı yapılan haksızlık ve zulümdür (bağy). Mâtürîdî ayrıca bu açıklamalardan sonra Yüce Allah'ın bu âyette *bağy*den bahsettiğine ancak onun mahiyeti hakkında bilgi vermediğine dikkat çekmiştir.[148]

Müminlerin özelliklerinin zikredildiği bir bağlamda bulunan Şûrâ 42/39. âyetteki *bağy* kavramı, zulme maruz kalmak ve haksızlığa uğramak anlamında kullanılmıştır: *"Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşırlar."* Mâtürîdî, bu âyetin yaralamak gibi bedenlere ve nefislere tesir eden şeylerle ilgili olduğunu söylemiş; ayrıca Yüce Allah'ın dil ile yapılan eziyeti bağışlamayı ve ona karşılık vermemeyi teşvik ettiğini, ancak bedenlere yönelik zararlarda kendini savunma ve hakkını tam olarak almaya izin verdiğini belirtmiştir.[149]

Bağy kavramının sülâsî fiil formunda geçtiği Şûrâ 42/27. âyette, Yüce Allah'ın bol rızık ve nimet vermesi halinde kullarının yeryüzünde azacakları ifade edilmektedir. Mâtürîdî, âyette geçen *le-begav fi'l-'ardi* ifadesinin, her gün yeni bir elbise ve binek değiştirme şeklinde açıklandığını, ancak böyle olması durumunda âyetteki *bağy* anlamının yeterince ortaya çıkmadığını, dolayısıyla bu yorumun sahih olmadığını belirtmiş, akabinde *"Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı."* cümlesinin, Yüce Allah'ın lütfu ve nimet vermesi olarak anlaşılmasının uygun olacağını söylemiştir. Çünkü Yüce Allah, her ne kadar insanların taşkınlık (bağy) yapacağını bilse de onlara bol rızık vermiştir. Allah

---

146 Mâtürîdî bu âyetin iniş sebebiyle ilgili olarak şu görüşleri aktarmıştır: 1-Bazıları bu âyetin kısas hakkında nazil olduğunu ifade etmişlerdir. Bir kimse başkasının velisini/yakınını öldürürse ona kısas yapılır. Sonra kısas yoluyla öldürülenin (katil) velisi/yakını da maktulün velisine saldırıp (*begâ*) onu öldürürse, Allah saldırıya maruz kalana yardım eder. Bu konu ayrıca Bakara 2/178'de ele alınmıştır. 2-Bu âyet müminler ve müşrikler hakkında nazil olmuştur. Müşrikler müminleri birçok cezayla cezalandırmışlar ve onlara saldırmışlardı. Sonra Müslümanlar onlara üstünlük sağladılar ve uyguladıkları cezaya karşılık olarak onlara ceza verdiler. Bunun ardından müşrikler Müslümanlara saldırdılar (*begâ*). Yüce Allah da bu saldırının (bağy) akabinde müşriklere karşı müminlere yardım (nasr) vaadinde bulundu. 3-Bazıları da ikinci görüşe yakın bir görüş ileri sürmüştür. Buna göre müşrikler, Hz. Peygamberin arkadaşlarına ve onlarla birlikte iman edenlere eziyet ediyorlar ve onları hac aylarında cezalandırıyorlardı. O günlerde müminlere savaşma izni verilmemişti ki onların davranışlarına karşılık olarak kendileriyle savaşsınlar. Yüce Allah, müşriklerin ileride saldırmaları (*begâ*) halinde yardım (nasr) vadetmişti. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/401-402.

147 Mâtürîdî bu bağlamda şu görüşleri aktarmıştır: 1-Hz. Musa, Allah'ın kendisine verdiği malın zekatını istemiş ancak o bunu kabul etmemiş ve vermeyi reddetmiştir. 2-Kârûn, Hz. Musa'ya zina isnadında bulunsun diye kendisine köle bir kadın vermişti. Böylece seçkinler ve ileri gelenlerin önünde Hz. Musa'yı utandırmayı ve küçük düşürmeyi ve onların da O'nu recmetmesini istemişti. Allah bu belayı O'dan uzaklaştırmış ve onu temize çıkarmıştır. 3-Kârûn, Hz. Musa'ya malının ve çocuklarının çokluğuyla haksızlık (bağy) etmiş, Allah'ın azabı ve cezasının savuşturulması konusunda malının çokluğuyla iftihar etmiş ve öğünmüştür. 4-Kârûn Hz. Musa'ya haksızlık etmiştir (*begâ*). Çünkü Hz. Musa'ya nübüvvet, Hz. Hârûn'a ilim verilmiş, Kârûn'a ise bir şey verilmemiştir. Kârûn da Musa'dan ayrılmış, kendisine birçok insan tabi olmuş, böylece ona haksızlık etmiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/76-78.

148 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/78.

149 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/203-204.

Firavun'a bolca vermeseydi ilahlık iddiasında bulunamazdı. Ancak Yüce Allah müminlere ihsanda bulunmuş, taşkınlık (bağy) yapmamaları için darlık vermiştir. Böylece onlara verdiği nimetlere şükretmelerini temin etmiş, taşkınlık (bağy) yapmalarını önlemek için darlık vererek ihsanda bulunmuştur.[150] Mâtürîdî bu âyetin tefsiri sırasında *bağy* kavramının temel anlamı hakkında bilgi verdikten sonra açıklamalarını sürdürmüştür. Bu çerçevede *bağy*ın temel anlamının "Allah'ın onlar için belirlediği sınırı aşmak ve o sınırın ötesine geçmek" olduğunu ifade etmiş, ayrıca bu âyette *bağy* ile hangi eylemin kastedildiği açıkça belirtilmediği için onun tefsirini yapmadığını söylemiştir. *"Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı."* cümlesiyle ilgili olarak da "Allah kullarına bolluk ve refah verirse onların şükretmeleri gerekir. Ancak mal çokluğu onları meşgul eder, onların şükretmelerine ve onlar için belirlenen olan farzları ve hükümleri yerine getirmelerine mâni olur. *'Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir.'* Yani kulluk görevlerini yapmalarını engellemeyecek ve onları meşgul etmeyecek kadar vermektedir." şeklindeki yorumun ihtimal dahilinde olduğunu açıklamıştır. En sonunda bu âyetin özetle üç şekilde yorumlandığını belirterek kimlere hitap ettiğini ve buna göre nasıl açıklandığına değinmiştir.[151]

Allah'a karşı yalan uyduranlardan bahsedilen bir bağlamda[152] geçen Hûd 11/19. âyette, onların, insanları Allah'ın yolundan alıkoymaya ve onu eğri göstermeye çalıştıkları anlatılmaktadır. Mâtürîdî, âyette geçen *yebğûnehâ 'ivecen* ifadesiyle ilgili iki görüşe yer vermiştir. Birinci görüşe göre bu ifadeyle kastedilenler, zulmederek (cevr ile) Allah'ın dinine asi olan kimselerdir. İkinci yoruma göre bu ifade ile insanların, Allah'ın dinini bırakıp kendi dinlerine yönelmelerini isteyen kimseler anlatılmaktadır. Bu ise eğri göstermede haddi aşmak ve taşkınlıktır (*bağyü'l-'ivec*). Dolayısıyla Allah'ın yolunun dışındaki her yol bir eğriliktir ve haddi aşmaktır (bağy).[153]

Bağy kavramının "zulmetmek" ve "azgınlık etmek" muhtevasıyla kullanıldığı bazı âyetlerin tefsirinde, Mâtürîdî'nin bu kavramın ilgili âyetlerdeki anlamına dair bir değerlendirmede bulunmadığı görülmektedir. Mabedin duvarını aşıp Hz. Dâvûd'un yanına giren çekişmeli iki davacının konu edildiği Sâd 38/22-24. âyetlerin tefsiri bu duruma örnek teşkil edebilir. Burada Hz. Dâvûd, davacılardan birinin, kardeşinin tek koyununu da kendi sürüsüne katma talebini ifade eden haksız davranışı (bağy), zulüm olarak nitelendirmiştir. Mâtürîdî'nin âyette geçen *bağy* lafzının ifade ettiği anlama dair bir açıklama yapmadığı anlaşılmaktadır.[154] Benzer bir durum, Yûnus Sûresi 10/90. âyetinde de mevcuttur. Bu âyette ise Mısır'dan çıkışın ardından Firavun ve ordusunun İsrâiloğullarının peşine düşmesi, azgınca bir tavır (*bağyen*) ve düşmanlık edip saldırma (*'adven*) olarak ifade edilmiştir. Müfessir, bu âyetin tefsirinde de *bağy* kavramının, âyet bağlamındaki anlamına açıkça değinme lüzumunu hissetmemiştir.[155]

Bağy aynı zamanda İslam hukukunda siyasi suçlar kapsamında ele alınan bir konudur. Halktan bir grubun devlete karşı ayaklanması, devlet ile ayaklanan bu grup arasında savaşın meydana gelmesi durumu siyasi suç olarak değerlendirilmiştir. İslâm hukukunda *bağy* kavramı, siyasi suçları ifade etmek için kullanılmış; bu suçu işleyen kimseler *bugât* veya *el-fietü'l-bâğiye* şeklinde adlandırılmıştır. Bir tevile, yani kendince doğru olan bir delile dayanarak meşru bir imama (yönetici) isyan edip baş kaldıran, direnç ve güç sahibi kimseler *bugât* olarak tanımlanmıştır.[156] Mâtürîdî'nin bu konuya Mâide ve Hucurât

---

150 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/191-192.

151 Mâtürîdî şu görüşleri zikretmiştir: 1-Bu âyet kafirlere seslenmektedir. Yüce Allah onlara bol mal ve refah verirse, mutlaka yeryüzünde azgınlık ve taşkınlık (bağy) çıkarırlar yani hepsi de küfür ve dalalet ehli olur. 2-Bu âyet, Yüce Allah bolca mal-mülk verecek olsa yeryüzünde taşkınlık çıkaracaklarını bildiği müminlerden özel gruba hitap etmektedir. Bu sebeple taşkınlık yapmalarının önüne geçmek için nimet ve ihsan olarak onlara darlık ve fakirlik vermiştir. 3-Bu âyet, mümin kafir herkese seslenmektedir. Allah hepsine mal mülk ve refah verseydi, hepsi birden kral olurdu. Kralların adeti ve doğası azgınlık (bağy) yapmak, yurtlarında kendilerine karşı olanlara üstünlük kurmaktır. Bu ise yok etmeye ve fesada neden olur. Bu nedenle Yüce Allah bazılarına bolca mal-mülk ve refah vermiş, bazılarına da birbirlerine taşkınlık yapmalarını önlemek için darlık vermiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/192-193.

152 Hûd 11/18.

153 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/149. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/456.

154 bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 12/230-238.

155 bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/104-105.

156 Geniş bilgi için bk. Abdülkâdir Ûdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-'Azelî, ts.), 101-107; Ali Şafak, "Bağy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/451-452; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 44.

sûrelerinde temas ettiği görülmektedir. Müfessir, Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasının ele alındığı Mâide 5/28. âyetin tefsiri bağlamında, meşru imama (yönetici) isyan edip baş kaldıranlarla (*bugât*) savaşma konusunda, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'in ümmetine emir ve hükmünün, Hucurât 49/9. âyette anlatıldığını ifade etmiştir. Daha sonra insanların kendisine biat ettikleri ve hidâyet üzere bulunan bir imamın varlığı hâlinde, zalim bir grubun ortaya çıkarak isyan etmesi durumunda onlarla savaşmanın farz olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, Hz. Ali'nin ve onunla birlikte olan Hz. Peygamber'in ashabının isyancılarla (ehlü'l-bağy) ve Hâricîlerle savaştıklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca, Hâricîlerle savaşma hususunda icmâ bulunduğunu; zira farklı bölgelerden insanların onlarla savaşmak üzere birleştiğini aktarmıştır.[157]

Mâtürîdî *bağy* kavramının iki defa kullanıldığı Hucurât 49/9. âyetin tefsirinde ise bu konuyu detaylandırmıştır: *"Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şâyet biri ötekine saldırırsa (begat), Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran (tebğî) tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever."* Müfessir öncelikle bu âyetin sebeb-i nüzulüyle ilgili rivayetleri nakletmiştir.[158] Söz konusu rivayetler, bu âyetin inmesine sebep olan çekişme ve husumetlerin Müslümanlar arasında gerçekleştiğini göstermektedir. Diğer taraftan Mâtürîdî, söz konusu âyetin Hz. Ali ile Harûrîler ve Ehl-i Nehrevân halkı arasında yaşananlara işaret etmesini muhtemel görmektedir. Rivâyet edildiği üzere Hz. Ali'nin onlarla savaşında, insanlar "onlar müşrik midirler?" diye sormuşlar. Hz. Ali, "onlar şirkten kaçtılar" demiştir. İnsanlar "onlar münafık mıdırlar?" diye sormuşlar. Hz. Ali, "münafıklar Allah'ı çok az anarlar" demiştir. Öyleyse "onlar nedirler?" diye sorduklarında ise şu cevabı vermiştir: "Onlar bize baş kaldırdılar (begav), bizimle savaştılar ve biz de onlarla savaştık." Yine Mâtürîdî, bu âyetin, Cemel Savaşına ve Hz. Ali ile Muaviye arasında gerçekleşen Sıffîn Savaşına işaret etmesini ihtimal dahilinde görmektedir. Cafer b. Muhammed'in babasından rivâyet ettiğine göre Hz. Ali, Cemel Savaşı esnasında bir adamın şöyle bağırdığını duymuş: "Onlar kâfir oldular." Bunun üzerine Hz. Ali, "Böyle deme, ancak onlar bize başkaldırıp isyan ettiler (begav) ve bizim de kendilerine isyan ettiğimizi (begaynâ) iddia ediyorlar. Bu sebeple onlarla savaştık." demiştir.[159]

Mâtürîdî ayrıca bu âyetin, müminler arasında hangi nedenle savaş çıkarsa çıksın, Yüce Allah'ın *fe aslihû beynehümâ* ifadesiyle onların arasını hemen düzeltmeyi emrettiğine dikkat çekmiştir.[160] *"…Şâyet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın…"* cümlesini, taraflardan biri diğerine zulmetmiş ise ve hakkı olmayan bir şeyi istiyorsa, zulmeden ve haksızlık yapan (bağy) taraf hakka dönünceye kadar kendileriyle savaşın, şeklinde yorumlamış; bu âyetin saldırmayana (*lem tebğı*) yardım etmeyi ve saldıran ve asi olanlara (*bâğiye*) karşı onları desteklemeyi emrettiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan söz konusu âyette *bağy ehline* karşı kılıç vb. kaydı koymadan her yolla savaşmanın emredildiğini, silahsız bir şekilde onların isyanını önlemek ve direnişlerini kırmak imkân dahilinde olması halinde, doğru ve gerekli olan yöntemin bu olduğunu belirtmiştir. Şâyet silah kullanmadan isyandan (bağy) vazgeçmezler ise silah kullanmakta bir sakıncanın bulunmadığını ayrıca beyan etmiştir. Çünkü Hz. Ali, ashabın ileri gelenleri ve Bedir ehliyle birlikte isyan eden gruba (*el-fie el-bâğiye*) karşı kılıçla savaşmıştır. Bu durum, onlarla kılıçla savaşmakta bir sakınca olmadığını göstermektedir.[161]

---

157 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/202-203.

158 Mâtürîdî bu âyetin nüzul sebebine dair şu bilgilere yer vermektedir: 1-Bir mesele dolayısıyla iki adam arasında çekişme/husumet vardı. Her ikisinin de akrabaları öfkelendiler ve nihâyet aralarında ayak ve el darbelerinin sesleri duyuldu. Âyet bu olay üzerine nazil oldu. 2-Evs ve Hazrec arasında sopalarla kavga başladı. Bu âyet nazil oldu ve iki kabilenin arasının düzetilmesini emretti. 3- Müslümanlardan bir kavim arasında bir çekişme/husumet vardı. Nihâyet insanlar ayakkabıları ve elleriyle birbirlerine vurmaya başladılar. Bu âyet bu olay üzerine indi. 4-İki adam arasında alacak verecek meselesi vardı. Bu nedenle tartışma ve çekişmeye başladılar, aşireti kalabalık olan ben onu zorla alırım dedi. Diğeri ise aralarında Hz. Peygamber'in hakem olmasını istedi. Tartışmaya devam ettiler, sonuçta ayakkabıları ve elleriyle birbirlerine vurmaya başladırlar. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/67.

159 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/67-68.

160 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/68.

161 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/68-69.

Sonuç

Mâtürîdî'nin Kur'ân'ı tefsir etme sürecinde benimsediği usûlü, Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiînden nakledilen rivâyetlere başvurma, Kur'ân'ı yine Kur'ân'ın bütünlüğü içinde yorumlama, ihtiyaç hasıl oldukça kelimelerin filolojik tahlillerini yapma, sebeb-i nüzûl verilerini dikkate alma ve dirâyet yöntemini kullanma şeklinde özetlemek mümkündür. Müfessir, âyetleri tefsir ederken kelimelerin iştikakı, asıl anlamları, yakın anlamlı kelimeler ile bunlar arasındaki ortak ve farklı yönleri, karşıt anlamlı kelimelerin tespit edilerek anlamın belirginleştirilmesi gibi dilsel unsurlara da özel bir önem atfetmiştir.

Bu makalede, Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsiri bağlamında kavram analizine yaklaşımı incelenmiş; bu çerçevede önce söz konusu tefsir taranarak müfessirin genel itibariyle kavramları tahlil etme usûlü belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma neticesinde, Mâtürîdî'nin kavram tahlilinde muayyen ve tutarlı bir usûl takip ettiği görülmüştür. Müfessirin, kelimelerin iştikakı, asıl/temel anlamları, bağlama göre kazandıkları anlamlar, yakın ve karşıt anlamlı kavramlarla ilişkileri üzerinde durduğu; ayrıca bu süreçte kendinden önceki dil ve tefsir âlimlerinin görüşlerine yoğun biçimde müracaat ettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Mâtürîdî'nin, her kelimeyi Kur'ân'da ilk geçtiği yerde mutlaka etimolojik tahlile tâbi tutmadığı, kelime tahlillerini daha çok ihtiyaç ve bağlamın gerektirdiği ölçüde gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, onun tefsir anlayışında, kavramların anlamlarını sadece lafzî tahlillerle açıklamadığını; aynı zamanda anlamın doğru ve isabetli biçimde belirlenmesine yönelik bilinçli bir çabayı da ortaya koyduğunu göstermektedir. Ayrıca kelimelerle ilgili olarak selefinden aktardığı bilgiler arasında çoğunlukla herhangi bir tercihte bulunmadığı ve kelimelerin anlamlarını tayin etme sürecinde şiirden delil getirme yöntemine (birkaç kelime dışında) başvurmadığı müşahede edilmektedir.

Bağy kavramına ilişkin inceleme ise Mâtürîdî'nin kavram analizindeki yöntemini somut biçimde ortaya koymuştur. Müfessirin, *bağy* kavramının temel anlamını "kendisi için belirlenmiş sınırı aşmak" şeklinde belirlediği ve bu temel anlamı merkeze alarak kavramın Kur'ân'daki farklı kullanımlarını yorumladığı görülmektedir. Nitekim kıskançlık (haset), istemek ve talep etmek, fesat çıkarmak, zina etmek, haddi aşmak, sınırı geçmek, zulmetmek, saldırmak ve azgınlık yapmak gibi *bağy* kapsamında değerlendirilen anlamların tamamı, bu temel anlamla doğrudan veya dolaylı bir ilişki içerisindedir.

Mâtürîdî'nin *bağy* kavramını ele alırken bağlam, konu ve muhatap unsurlarını dikkate aldığı; kavramın sosyal, ahlâkî, hukuki ve siyasi boyutlarını birbirinden koparmadan yorumladığı anlaşılmaktadır. Özellikle *bağy* kavramının "siyasi suçlar" anlamındaki kullanımının detaylı bir şekilde işlenişi, Mâtürîdî'nin kelâmî ve fıkhî birikimini tefsirine yansıttığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Hucurât 49/9. âyet ekseninde yaptığı açıklamalar, onun kavramı sadece teorik yönüyle değil, tarihsel ve toplumsal gerçeklikler ışığında da yorumladığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan *Bağy* kavramının "istemek, dilemek ve aramak" anlamında kullanıldığı âyetlerin çoğunda ve "zulmetmek ve azgınlık etmek" anlamında geçtiği âyetlerin birkaçında, kavramın doğrudan açıklanması yerine, ilgili âyetin bağlamı ve *bağy*ın nesnesi konumundaki unsurların izahına odaklanılmıştır. Böylece söz konusu kavram, geçtiği her yerde ayrıntılı biçimde açıklanmak yerine, yalnızca âyetin doğru anlaşılmasını zorunlu kıldığı durumlarda ve ihtiyaç ölçüsünde tefsir edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da kavram analizine yönelik tutarlı ve bütüncül bir yaklaşım benimsediğini, *bağy* kavramını ise kök anlamından koparmadan, Kur'ân'daki çok anlamlılığı (*vücûh*) doğrultusunda yorumladığını göstermiştir. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin kavramları analiz etme yöntemi, klasik tefsir geleneği içerisinde özgün bir usûl olarak dikkat çekmekte; ayrıca Kur'ân kavramlarının semantik analizine yönelik yapılacak çağdaş çalışmalara da yöntem olarak katkı sunabilecek nitelikler taşımaktadır.

Kaynakça

Abacı, Harun. *Kur'ân'ın Mâtürîdî Yorumu.* Ankara: Fecr Yayınları, 2020.

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâẓi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987.

Ağkuş, Yusuf. "İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a Yaklaşımı". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 22/1 (2022),467-489.

Arslantürk, İsmail Sami. *Kur'ân'da Bağy Kavramı.* Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-lugaviyye.* thk. Muhammed İbrâhîm Selîm. Kahire: Dâru'l-İlim ve's-Sekâfe, 1997.

Bahça, Ramazan. *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre Dua.* Gaziantep: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Bilgin, Ömer Faruk. *el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili.* Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Büyük, Enes. "Mâtürîdi'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vilât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 213-232

Can, Rüstem. *Taberî ve Maturîdî Tefsirlerinin Bağlam Açısından Mukayesesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Cemel, Hasan İzzeddîn. *Mu'cem ve tefsîr lugavî li-kelimâti'l-Kur'ân.* 5 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2003.

Cevherî, İsmail b. Hammâd. *eṣ-Ṣıhâh*. thk. Aḥmed Abdulgafâr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1984.

Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâturîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâturîdî ve Te'vîlâtu'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 67-93.

Çalışkan, İsmail. *Tefsir Tarihi.* Ankara: Bilay Yayınları, 2019.

Dâmegânî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Vücûh ve'n-neẓâr li-elfâẓi kitâbillehi'l-'azîz.* thk. Muhammed Hasan Ebü'l-'Azm ez-Zefîtî. 2 Cilt. Kahire: Vizâratu'l-Evkâf, 1995.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2.Basım, 2005.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga.* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn – Muhammed Alî en-Neccâr. 15 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1964.

Fîrâzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub. *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l-'azîz.* thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1973.

Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meslesi". *Diyanet İlmi Dergi* 55/3 (2019), 805-839.

Halîl b. Ahmed. *Kitabü'l-'ayn.* thk. Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. El-Hasan. *Cemheratu'l-luga*. thk. Remzî Munîr Bealbekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dımeşḳ: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâẓir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-Nezâir.* thk. Muhammed Abdulkerîm Kâẓım er-Râdî. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1984.

Karataş, Ali. "Rivayet ve Dirayet Kaynakları Açısından Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı". *EKEV Akademi Dergisi* 15/47 (2010), 161-174.

Karataş, Ali. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Maden, Şükrü. "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme*". Dergiabant* 7/14 (Kasım 2019), 410-436.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî. *Te'vâlâtü'l-Kur'ân,* thk. Bekir Topaloğlu vd. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Mukâtil b. Süleymân. *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Hâtim Sâlih eḍ-Dâmin. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2011.

Mustafavî, Hasen. *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm.* 14 Cilt. Kahire: Merkezu Nesri Âsâri el-Allâme el-Mustafavî, 2009.

Önal, Recep. "İmam Mâtürîdî Teolojisinden Semantik Analizler: 'Din, Şeriat, Hak Din ve İslâm' Kavramları Örneği". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 61-78.

Özdeş, Talip. *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Qassab, Ahmed Hazim. "İmam Maturîdî'de Luğavî Deliller". *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 2/1 (2018), 85-91.

Râgıb el-İsfahânî. *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân.* thk. Mukammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Sülün, Murat. "İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eseri-Genel Bir Bakış-". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 59-74.

Sülün, Murat. *Tefsir ve Otoriteleri.* İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

Şafak, Ali. "Bağy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 5/451-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Şola, Hanefi. *İmâm Mâtürîdî'nin Din-Şeriat İlişkisi Bağlamında Toplumsal Düzen ve Hukuk ile İlgili Âyetlere Yaklaşımı.* Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Ûdeh, Abdülkâdir. *et-Teşrî'u'l-cinâi'l-İslâmî.* 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-'Azelî, ts.

Umer, Ahmed Muhtâr. *el-Mu'cemu'l-mevsû'î li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve kırâetihî.* Riyad: Müessesetü Sütûri'l-Ma'rife, 2002.

Ünsal, Hadiye. "İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l- Kur'ân'ında Cihad ve Kitâl Âyetlerinin Yorumu". *Eskiyeni: Sosyal Bilimler Dergisi* 40 (2020), 259-281.